

A'

SZ. IRÁS', ÉS A' TERMÉSZET'

S Z A V A

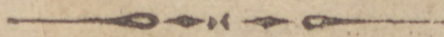
A'

4051

FÖLDNEK, ÉS AZ EMBERI NEMNEK

némely

FŐBB VÁLTOZÁSAIRÓL.

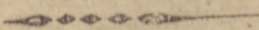
Irta SZABÓ JÁNOS

Erdélyi Katholikus Pap.

Stephan - - - Faughey

KOLOSVÁRATT,

Nyomtattatott Hochmeister Mártin betűivel.

1803.

563.331

Imprimatur.

Claudiopoli 30. Januarii 1803.

J. Mártonfi. m.p.

MAGYAR
SOMÁNYOS AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

NAGY MÉLTÓSÁGU
CSIK - MINDSZENTI
MÁRTONFFI JÓSEF
ŰRNAK,
ERDÉLY ORSZÁG
PÜSPÓKÉNEK,
ÉS
A' TSÁSZÁRI KIRÁLYI FELSÉG'
nem különben
A' FELSÉGÉS KIRÁLYI GUBERNIUM
BELSŐ TITKOS TANÁTSOSSANAK
Ö EXCELLENTZIÁJÁNAK.

THE MOUNTAIN VIEW

RESIDENTS

THE MOUNTAIN VIEW

RESIDENTS

THE MOUNTAIN VIEW

RESIDENTS

THE MOUNTAIN VIEW

RESIDENTS

THE MOUNTAIN VIEW

RESIDENTS

THE MOUNTAIN VIEW

RESIDENTS

THE MOUNTAIN VIEW

RESIDENTS

Kegyelmes Úram!

Az időnként most egy, majd más tudományból már számtalan ostromokat győzedelmesen kiállott Sz. irás ujj próba köre tétetik ma a' természetnek tanulása által; és annyival vezedelmesebb ez a' leg-szentebb tudománnyal való vizsgálás élésből szinte módiba jött gunyolódás a' gyengébb elmékre nézve, hogy itten nem valami mélységes böltelkedésből, vagy más rejtékes fegyvertárból, hanem a' hegyekből, vizekből, kövekből, mint annyi szemmel látható, és kézzel tapogatható tegzekből szedegettetnek a' nyilak a' réligió ellen.

De valamint nem fenhetett soha is a' hitetlenség oly fegyvert, mely a'

hitnek újj meg-erősödésére ne. szolgálta volna, úgy támasztott az ég a jelenvaló szükségben-is a mély tudóság mellett hinni nem szégyenlő böltséket, a kik jártafok lévén mint a religiónak szentséges leveleiben, mint a természetnek nagy könyvében, megmutatták, hogy nem csak nem olvashat a kettőben kétfelé húzó dolgokat az indúlatok után nem indúlt józan elme, hanem oly meg-egygyezést-is talál közöttök, hogy vakmerőség nélkül nem tagadhatja azon Fő Valóság-
nak böltséjét a religióban, a kinek mindenhatóságát tsudálya a természetben.

Ezen újj meg-támadás által okoztatott újj diadalmát a religiónak kívántam én elejekbe terjeszteni azon

híveknek, a' kik a' természetes dól-
gokból a' Sz. írás ellen vett befszéde-
ket már hallogatják, de a' feleletet a-
zokra még anyai nyelvünkön, leg-
alább tudtomra, nem olvashatják.
Vagy-is inkább tsak előre akartam men-
ni rövid jegyzéseimmel, hogy a' nál-
lamnál tehetősebbeket ezeknek, és
több ilyen tárgyaknak telyesebb ki-
adására ingereljem.

Méltóztafsék EXCELLENTZIÁD
bölts meg - itilésére venni igyekeze-
temnek ezen első 'sengéjét, és ha oly
fzerentsés az, hogy a' birálást ki-állya,
kegyesen meg-engedni, hogy nagy nevé-
nek fénye alatt köz világofságra léphes-
sen magában ugyan ily ditsőséges véde-
lemre éppen nem méltó, de tárgyai-
nak

nak fontosságára nézve kegyelmet remélhető munkátskám. A' lelki háfzonra való arányozáfomon felyül bizonyosságát akarám én ezennel adni mint azon kéfztségemnek, melyel telyefíteni igyekezem EXCELLENTZIÁDnak azt az elegendendöképpen nem ditsirhető kivánságát, hogy a' Papság az ő oskolájában elő-fordúltni nem szokott ismeretekben-is gyarapodjon, mint pedig azon mély tiszteletemnek, melyel meg-nem szünök lenni

EXCELLENTZIÁDnak

alázatos Szolgája
a' Szerző.

A'

Fel - vett tárgyaknak rendje.

EL S Ö R É S Z.

A' VILÁGNAK RÉGISÉGÉRŐL.

A' SZ. IRÁS SZAVA.

SS.

Világ kezdetétől fogva az első ember lé-					
teléig 6 nap.	-	-	-	-	1.
Az első embertől mostanig 6000 eszten-					
dő sem múlt-el	-	-	-	-	2.

A' TERMÉSZET SZAVA.

A' természetnek Krónikája szerént	-	-	-	-	3.
Tsak a' gránit hegyek lehetnek egy idő-					
sök a' földel,	-	-	-	-	4.
Más eredeti hegyeket későbbben halmo-					
zott a' tenger.	-	-	-	-	5.
Még később munkái a' viznek a' terité-					
kes hegyek.	-	-	-	-	6.
A' köszén.	-	-	-	-	7.
A' kö só.	-	-	-	-	8.
A' kövé váltak	-	-	-	-	9.
Ezeket nem lehet a' viz özönnek tulaj.					
lajdonítani.	-	-	-	-	10.

Következtek a' Vulkánok. - - 11.

Leg ujjabbak az áradások által lett
hegyek. - - - 12.

És a' folyóvizek árkai - - - 13.

A' következés mind ezekből. - - 14.

M E G - E G Y G Y E Z T E T É S.

Meg-kell különböztetnünk a' természet sza-
vát a' vélekedésektől. - - - 15.

Linné, Moro, és Bergman vélekedése. 16.

Más vélekedések. - - - 17.

Tovább meg-kell különböztetnünk a' ta-
pasztalásokat a' következtetéstől. - 18.

Nevezetesen a' Vulkánokra, - 19.

És a' vizek árkaikra nézve - - 20.

Bajos a' földnek Utét 6000 esztendőkre
szoritani, de nem-is szükséges, - 21.

Akár tulajdon értelemben vegyük a' 6.
napokat, - - - 22.

Akár 6. időszakaszt értsünk azokon 23.

Ellenben a' kik az emberi nemzetnek na-
gyobb régiségét vitatják a' pallé-
rozódásból, hibáson itilnek mint az
emberről. - - - 24.

Mint a' tudományokról, és mestersé-
gekről. - - - 25.

Hetebé nemvehető tanúi az emberi
nemzet régiségének némely ó króni-
kák-is, ugymint az Indiabéliek kro-
nikája, - - - 26.

A' Babilonbéliek krónikája - - 27.

<i>Az Egyiptombéliek krónikája.</i>	-	28.
<i>A' Chinabéliek krónikája.</i>	-	29.
<i>Egybe vettetik Móses más régi írókkal.</i>		30.
<i>Jegyzés a' jeltartóról.</i>		

MÁSODIK RÉSZ.

A' VIZ ÖZÖNRÖL.

A' SZ. IRÁS SZAVA.

<i>A' bárka</i>	-	31.
<i>A' Viz özön.</i>	-	32.

A' TERMÉSZET SZAVA.

<i>Kevesebb a' viz, mintsem hogy el-borít-hatta volna az egész földet,</i>	-	33.
<i>Ellenben többek, és különbözőbb ter-mészetiük az állatok, mintsem hogy mind meg-élhettek volna a' bárkában</i>		34.

MEG-EGYGTETÉS.

<i>Vélekedések a' közönséges özönről,</i>	-	35.
<i>De Luc vélekedése a' részen való özön-ről.</i>	-	36.
<i>Nem ellenkezik a' Sz. irással.</i>	-	37.
<i>A' közönséges özönben fints lehetetlenség.</i>		38.
<i>A' viz özönnek nyomdóki a' föld szí-nén.</i>	-	39.
<i>A' viz özönnek emlékezete a' régi nem-zeteknél.</i>	-	40.

HARMADIK RÉSZ.

AZ EMBERNEK EREDETÉRŐL.

A' SZ. IRÁS SZAVA.

*Az egész emberi nemzet az egy Ádám-tól
származott.* - - - - 41.

Megint az egy Nóéban tartatott meg. 42.

A' TERMÉSZET SZAVA.

*A' Nemzetek különböznek magasságokban,
színekben, formájokban,* - - - 34.

Nyelvekben, és lakhelyekben. - - - 44.

MEG - EGYGYZETTES.

A' különböző magasság a' klimától vagy 45.

A' különböző bőr is a' klimától. - 46.

*A' különböző forma a' klimától, és
mesterségtől.* - - - - 47.

Hogy származtak a' különböző nyelvek? 48.

Hogy jutottak a' régiek Amérikába? 49.

ELSŐ RÉSZ.

A'

VILÁGNAK RÉGISÉGÉRŐL,

A SZ. IRÁS SZAVA.

§. I.

*Világ kezdetétől fogva az első ember lételég
6. nap. I. Mos. I. 17,*

„**K**ezdetben teremté az Isten az eget, és
„ a' földet, a' föld pedig puszta, és üres
„ vala, és sötétség vala a' mélységnek szi-
„ nén, és az Istennek lehellete leveg vala a'
„ vizek felett. És monda az Isten: légyen
„ világosság; és világosság lön. — És lön
„ estve, és reggel, egy nap. Monda to-
„ vább az Isten: légyen erősség a' vizek

A

kö-

„ között, és válaszfa el a' vizeket a' vizektől,
 „ és elválasztá a' vizeket, melyek az erőtség
 „ alatt valának azoktól, melyek az erőség
 „ felett voltak. — És lön estve, és reggel
 „ második nap. Monda pedig az Isten:
 „ gyűljenek egybe a' vizek, melyek az ég
 „ alatt vannak, és tetsék ki a' száraz; és
 „ ugy lön. — És monda: teremjen a' föld
 „ zöldellő, és magot hozó füvet, és gyü-
 „ möltsöző fát; — és ugy lön. — És lön
 „ estve, és reggel harmadik nap. — — Mon-
 „ da megint az Isten: légyenek világosítók
 „ az ég erőségén, és alkotta két világosítót,
 „ egy nagyobbat, hogy világoskodna nap-
 „ pal, és egy kisebbet, hogy világosítaná az éj-
 „ tzakát, és a' tsillagokat. — És lön estve,
 „ és reggel negyedik nap. Monda még-is
 „ az Isten: hozzanak a' vizek tsuszó mászó
 „ élő lelket, és repülő állatot a' föld felett
 „ az ég erősege alatt. — És lön estve, és
 „ reggel ötödik nap. Monda ismét az I-
 „ sten: hozzon a' föld élő lelket az ő ne-
 „ me szerént, barmokat, és tsuszó mászó
 „ állatokat, és földi oktalan állatokat az ő
 „ természetek szerént, és ugy lön. — És
 „ monda: teremtsünk embert a' mű képük-
 „ re, és hasonlatosságunkra, — és teremté
 „ az Isten az embert. — — És látta az I-

„ Isten mindeneket, a' miket alkotott vala, és
 „ igén jók valának. És lön estve, és reg-
 „ gel hatodik nap. “

§. 2.

*Az első ember lételetől maftanig 6000. esz-
 tendő sem mult-el.*

Az ezen hat napok után folyt esztendőknek száma a' Sz. írás jegyzéseiből így következik a' tudós Petaunak fel-vetése sze rént:

	esztendők
Ádámtól fogva a' vizözönig I. Mos.	
I. K. 5. ʒ.	1656.
A' viz - özöntől fogva Ábrahámnak hi- vattatásáig. Mos. I. K. II. 12. ʒ.	366.
Ettől fogva az Egyiptomból való ki- költözéfig. Galat. I. ʒ, 17. ʒ.	430.
Innen a' Salamon Templomának épít- léséig. - - - - -	519.
Innen a' Babilóniai fogságnak végéig.	474.
A' fogság után Kríftus Urunk születé- séig. - - - - -	538.

mind együtt - - 3983.

Mások Ádámtól fogva a' Kríftusig kereken 4000 esztendőket számlálnak; melyekhez ha hozzá adjuk a' Keresztény száza-

dokat, még 6000 ezstendőkre sem mégyen az emberi nemzetnek régisége.

A' TERMÉSZET' SZAVA.

§. 3.

A' természetnek kronikája szerént.

Természet szavának nevezem a' tapasztalásból folyó következtést, ha oly nyilvános mind a' kettő, hogy sem a' tapasztalást nem tagadhattya az ép szem, sem a' következésnek abból való egyenes folyását az ép elme. A' tapasztalásnak mezeje a' kérdésben forgó dologban a' föld kereksege, mely a' tengernek, és száraznak változást, a' tűznek, és víznek munkáit, a' hegyeknek, és völgyeknek származást az ő egymásra következtetések szerént, és oly idejekhez szabva terjeszti a' vizsgálónak szeme elejébe, hogy azt méltán mondhatni a' természet Krónikájának. Mindazonáltal a' hegyeken gyűjtögetik inkább tapasztalást a' tudófolk, mivel azok kívülről is magasságokra, fekvésekre, köveikre nézve egymástól könnyen megkülömböztetnek; belőlről is a' benne elrejtett kintsek kedvéért éktelen fáradsággal által, meg által furattatnak. Ezeket négy

felé

felé osztotta a' természet: láttyuk tudni-illik, hogy a' leg-magassabb, és leg-meszszebb ki-terjedt havafok egy temérdekségü közfiklából, vagy iszonyatos nagyságu darabokból állanak, és ezek eredeti hegyeknek neveztetnek (Uranfängliche, Urgebirge) Más hegyek ellenben több egymáson fekvő teritékeket (strata) vagy-is egymásra halmozott kö-táblákat mutatnak, mire nézve teritékes hegyeknek mondathatnak. (Flötzgebirge) Megint mások vagy most-is égnek, vagy az ő köveiknek neméből ki-tetzik, hogy valaha égtek; tudni-illik a' Vulkánok, tüzet okádó hegyek. Végre sok dombok, és alacsonyabb hegyek, kivált a' folyó vizek, és nagy tók mellett, minden rend nélkül egymásra lévén halmozva, és a' szomfzed öreg hegyekről származott fővényt, követset, földi, és folyó vizi tsigákat, állatok tsontjait, 's több effélet foglalván kebelében, nyilván mutatják, hogy viz áradások által lettek (Aufgeschwemmte Gebirge) *

* Voigt Prachtische Gebirgskunde.

§. 4.

Tsak a' Granit hegyek lehetnek egy idősök a' földet.

Az eredeti hegyeknek nemei: a' granit, a' tsillámló palakő (Glimmerschiefer)

a' porphir, a' Tirolifi fejer márvány; a' tso-
mojkós mézskö (massa carrara) 's a' t. De
ezek közül tsak a' gránit érdemli tulajdon-
képpen az eredeti nevet. Az ö különöffé-
gei ezek: nintsenek benne semmi erek;
gyakran fekszenek rajta egyéb hegyek ne-
mei, mint a' Gyalai, és a' Székely-földi he-
gyeken a' tsillámló palakö, ö pedig a' ma-
ga valóságában soha sem fekszik egyik felet-
tis, a' mi jele annak, hogy ö régibb min-
den más hegyeknél, ugy-mint a' melyeket
az után hányt reája a' később idő; tovább
valamint a' leg-nagyobb hegyeknek tetei
granitból állanak, p. o. a' fejer hegyé,
úgy ha le-felé áfünk-is, a' többeket meg-
haladván reá akadunk; mely dolog arra a'
vélekedésre birt fok tudófokat, hogy a' föld
fzinén széljel szórt granit hegyeknek talpai
egymásba érnek, és mintegy tfontai a' föld
kereksége roppant testének. Végre minden
egyéb hegyek között egyedül a' graniton
nem lázlik semmi nyoma a' tűznek, vagy a'
viznek, azért vagy együtt teremtetett ö a'
földel, vagy ha késöbben esett, valóban kü-
lönös, és a' többi hegyeknek származásától
kivált módon esett az ö eredete.

§. 5.

*Más eredeti hegyeket későbbben halmazott
a' tenger.*

Ezek kívül is, belől-is mutatják bélyegét a' viz munkálkodásának; kívülről ugyan; mert egymás hátára vagynak rakva úgy hogy most ez, majd ama nem fekszik feljül, valamint szintén a' folyóknak bé-szakadott partjain szemléljük, hogy a' viz itt földet hozdott a' porondra, amott porondot a' földre. Belőlről pedig; mert az eredeti hegyeknek ereiben talátnak az ásványok, azokban nyitátnak bányák, mik pedig egyebek ezen erek, hanem a' hegyeknek vagy ki-száradásfokor, vagy földindulás által esett repedezései, melyek idő jártával megint bé-teltek? Ezen töltelék némelykor éppen azon könek el-porlott, és megint egybe keményedett része, melyből áll maga a' hegy, de többire idegen gyülevész, a' mint a' viz már értzetket, már kénkövet, már egyéb bányai szereket mosott bé a' hegyek hasadékiba; a' mik mind igen vékony porban lévén eleintén lassanként egybe állottak, *kristallisalodtak, mineralisalodtak*, innen jönnek ki a' bányákból oly fok féle ábrázatokban a' mű ásványink. Talátnak azomban még máig-is
üres-

üressen maradott erek, és ezek azon miv-
helyek, melyekben a' kriffályokat, és drá-
ga köveket készíti a' természet * Egyéb-
ként hogy az eredeti hegyek fokkal régib-
bek a' teritékefeknél, nyilván való mint ab-
ból, hogy ezek gyakran el-borítják amazó-
kat, és soha vízont amazoktól el-borítatva
nem talátnak, mint abból, hogy a' teri-
tékes hegyek kövé vált állatokkal, és nö-
vényekkel bővelkednek, az eredetiek el-
lenben efféle nélkül lévén oly időkorra mu-
tatnak, melyben a' föld még se nem zöldel-
lett, se nem lakattatott.

* Bergman Phifikalische Weltbeschreibung
2-te Abtheil.

§. 6.

*Még később munkái a' viznek a' teritékes
hegyek.*

Az említett egy pár tapasztalásból ;
hogy a' teritékes hegyek az eredetieken fe-
kűsznek, és kövéváltakkal bővelkednek, nem
csak az a' következés, hogy azoknál ujjab-
bak, hanem az-is, hogy őket a' viz szerkez-
tette egybe, és pedig nem valami ki-ára-
dott, és nem fokára el-apadott, hanem a-
zon egy helyen több Századokig meg-ma-

radott víz, az az a' tenger. Mert midőn meg-száll a' zavaros víz, természet szerént alóll esnek a' nehezebb részetskék, feljül a' könnyebbek; és tsak akkor eshetik feljül a' nyomósabb szállomány, ha a' könnyebb gyülevézfőtől zavaros víz azokat fenekére le tévén nehezebbektől ujra meg-zavarosodik, és azokat az előbbeniekre rakja. Már pedig valamint különbözök a' hegyeknek teritékei, ugy-mint vastag fővenykő, pala föld, durva mészkő, köszén, kö s ó 's a' t. ugy különbözö azoknak nehézségek; azomban tapasztalyuk gyakran, hogy a' nehezebb természetü teritékek a' könnyebbeken fekülzenek; a' mit tsak egy olyan víz vihetett végbe, mely a' föld színét több száradokig elboritva tartotta. De láffuk különösen némely nemeit a' teritékes hegyeknek.

§. 7.

A' kö-szén.

A' maga rontásaival-is a' föld lakósinak használó természet azon kívül, hogy a' tölünk el-pusztitatott erdőket mind annyiszor ki farjazzatja, ama néhai világnak erdeit-is el tette a' mü számunkra, és meg-tartotta a' földnek gyomrában; nem egyéb tudni illik a' kö-szén, melyel egész tartományok tüzelnek,

nek, hanem a' föld olajtól által járatott fa,
és fű, a' minthogy némelykor még a' fának,
és fünek nemét-is meg-lehet ismérni a' kö-
széne, sőt Dresda körül oly darabok-is á-
sattatnak-ki, melyeknek egyik részek már
kö-szén, a' más még valóságos fa. Ebből
tagadhatatlan, hogy a' földnek némely ré-
fzei szárazok voltak már akkor, midőn a'
természet a' teritékes hegyeket építette,
másképpen hon termettek volna a' kö szén-
né vált fák, és füvek? De tsak némely ré-
fzei; mert a' könnyű kö-széne fekvő ne-
héz kö teritékeket egyéb nem tolyta öszve
a' viznél. Saxoniában a' *Kammerberg* hegyén
egy teriték kö-szén, a' másik alatta fővény-
kö, ismét alább a' harmadik kö-szén, a' ne-
gyedik megint fővénykö, és így alább mind
változik a' kö-szén a' fővénykövel, melyből
tsaknem szemmel látható, miképpen építet-
te a' viz lassanként a' nevezett hegyet (*)

(*) Voigt. Gebirgsk. 3te. Abth.

§. 8.

A' kö - só.

Nem ily könnyű képzelni a' só sziklák-
nak eredeteket. Imé egy vélekedés, mely
talám leg-közelebb jár a' valósághoz! mi-
dön

dön el-hagyta a' most száraz tartományokat a' tenger, sós tókat hagyott maga után a' gödrösebb helyeken; ezeknek némelyikébe több édes viz folyt idővel, mintsem a' mennyi el-ozlott belőle a' gőzölgés által, és így éppen meg-édesedett az ő vize. Mások vátig csak annyi édes vizet vettek magokba, a' mennyit ki gőzölgenek vala, és ezek sós tóknak maradtak, ilyen a' Káspium tenger, az Aral, és egyéb nagy tavak Ásiában. Váltak olyanok-is, melyek többet vesztettek a' gőzölgés által, mintsem a' mennyit nevedtek az eső, és hó-vizzel, mire nézve el-apadott benne lassanként a' viz, és az ő fenekének egyenetlensége szerént tsavargó teritékekben le-szállott, és megkristályosodott a' só, valamint a' salétromot egybe álva találjuk az edények fenekén és oldalán az azzal meg-terhelve volt viznek ki gőzölgése után. (*) Hogyha ma a' só bányákat nem mindenütt gödrös helyeken találjuk, a' milyen szokott lenni a' ki száradott tóknak helye, fel-kell vennünk, hogy az után készitvén a' folyó vizek a' magok árkaikat, szaggatásaikkal, és mosásaikkal tetemesen meg-változtatták a' földnek színét, a' mint hátrább meg-fogjuk látni. Egyébként a' sós helyekről itéletet akarván tenni; ne egy két vidéket, hanem egész tartományoknak

nak fekvését vegyük tekintetbe; mert az Erdélyben ki-terjedett, és innen egyfelől Móldovába, másfelől Magyar, és Lengyel Országba ki-nyúló só-érnek 120 mértföldre vetik a' hosszát, 22-re a' szélességét. (**) De akár hogy vitte-is végbe a' természet ezen munkáját, tagadhatatlan, hogy a' tengernek köszönhetjük el-fogyhatatlan só-bányáinkat; ugyan-is a' Vilitzkei hires bányákban itt agyag, amott fővény palakő teritékek láttatnak; nem különben tsak a' közel el múlt 1802-dik éltendőben akarának felhagyni Désaknán egy bányát, mivel a' fenekén kék palaföldre, alabástromra, követszetre, fővényre jutottak, hanem által ásván ezen gyülevézt, ugyantsak derék só-szikk-lára akadtak megint. Nem vitatom, való-ságos kö-széné vált fae', vagy tsak a' természet játéka vólte' Tordán egy már fel-hagyatott bányában egy fának képe; elég az, hogy semmi ritkaság a' temérdek só között kö-szenet találni, melyet a' föld színéről, a' hol ő valaha mint fű, vagy fa nevedett, semmi a' só-szikkának gyomrába bé-nem temetett, hanem a' tenger.

(*) De Luc. Physikalische, u. moralische Briefe 140. Brief.

(**) A' Föld eleintén égő állapotban lévén mélyen meg hasadozott; midőn hűlni kezdene, le
hul.

húllának a' fok gözből származott vizek, magokhoz vevék a' sót a' föld színén heverő hammúból, bé-vivék azt magokkal együtt a' mély hasadékokba, a'honnan a' föld gyomrában még tartó tűz által kiüzettetvén a' viz, a' mostani só-sziklakba egybe állanak a' só darabotskák. Tovább is hulván a' vizek a' levegőből, meg-sósútlak, noha kevesebbé, mint az elébbeniek, a' hátra maradtott hammu által, és a' gödrös helyeken egybegyűlvén tengerekké, sós tókká váltak. Így vétekedik Fichtel Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen 2-ter Theil.

§. 9.

A' kövé váltak.

Tovább a' teritékes hegyekhez tartoznak a' kövé vált fák, füvek, állatok. A' füvek palaköbe nyomódván ékesen rajzolva hagyták rajta képeiket; a' pedig nevezetes, hogy a' Sinai, és Horeb hegyén-is találtatik egy márvány, melyet az Olofzok az illetén füvek képeitől *pietra embuscata*-nak neveznek. A' Fák Felső Vátzán Zárándban a' lábakon váltak kövé. Tsch Országban *Orbiffan* mellett egy föld alatt való erdő vaskövé vált, melyben oly épségben találtatott egy egerfa, hogy még a' rügye is rajta volna. Koburg táján egész tör'sökök találtatnak, melyek jáspisból, chalcedonból, onix-

onixből, carneolból állanak. (*) A' követvált
 állatok, vagy leg-alább azok romladéki kö-
 zé számláltatnak a' kristályba belé nőtt szu-
 nyogok, a' mészkő hegyeknek barlangjaiban
 találtatni szokott mindenféle ismeretes, és
 ismeretlen tsontok; a' *turkois*, vagyis vala-
 mely ismeretlen állatnak a' réztől által jára-
 tott foga; a' Sibériai, és Kanadai elefánt tson-
 tok, 's a' t. De mind ezek tsekélységek a'
 tengeri tsigáknak képtelen fokaságához ké-
 pest. Kolo'svárt a' fellegvárt tartó kö-szikla
 nagy részint kis aufrigából (*mitilus*) áll,
 Kalota-szegen Ammon szaryak szedetnek,
 Kóródon főfü tsigák (*pectinites*) találtatnak,
 az úgy nevezett Sz. László pénze, (*numuli
 lutei, numismalia, Pfeningsteine*) egész da-
 rab földeket fog-el Sz. László helységnek
 határán, valamint Amerikában-is. Ebből, a'
 mit tulajdon honnyunkban szemeinkel látunk,
 könnyen hitelt adhatunk azoknak, a' miket
 idegen országokról olvasunk. Frantzia Or-
 szágban tsak Rémi várofsánál egy több mért-
 földekre nyúló domb egészen tsiga házából
 áll, Asiában a' Persiai hegyek ottan ottan tsak
 tsigából, és fővényből vannak egybe szer-
 keztetve. Afrikában még az Egyiptomi Pirámi-
 fok kövei-is tsigákat mutatnak, Amerikában
 az oly hegyek-is rakva vannak e'felel, a'
 mel-

melyek 50 mértfölnire fekszenek a' tenger-től; rövideden nints ismérletes tartomány, melyben tengeri tsigák ne volnának el-szórva, a' mint erről az utazók bizonyság tételeit szorgalmatoson öszve szedte Bergman (**). Sőt a' természet vizsgálóknak szem fülesége tengeri tsigákat talált a' világnak magas hegyein-is, ugy-mint Európában az Alpeseken, Ásiában a' Káspium tenger körül való hegyeken, Afrikában az Atláson, Amérikában nem tsak a' kék hegyeken, hanem a' Kordilleráson-is, melyről eleintén a' volt a' vélekedés, hogy kövé váltak rajta nintsenek. Ezen tengeri tsiga házak rész szerént már el-töredeztek, rész szerént még épségben vannak; némelyek tele taláztatnak chálcedonnal, vagy ágáttal, mások arany karimával ékefek, 's a' t.

(*) Schulz Betrachtung der versteinerten Hölzer.

(**) Phisikalische Weltbeschreibung 2.te Abth. 6. Capit.

§. 10.

Ezeket nem lehet a' vizözönnek tulajdonítani.

A' mi már az ezekből való ki-hozást illeti, valamint lassanként gvültek ennyire a' kövé-váltak iránt a' tapasztalások, ugy nem
egy-

egyszerre igazodtak-meg a' bőltszeknek itele-
 tei. Midőn az emberek a' kövé vált tsigák-
 ra kezdetek figyelmezni, a' mi tsak két,
 három száz éfztendő előtt történt, mivel
 eleintén tsak néhányat vettek észre imitt
 amott, vélték, hogy a' tengerről jött utazók
 hordozták légyen azokat szerte szelyel; az
 elefánt, és más tsontokról pedig ugy gon-
 dolkoztak, hogy ezen napkeleti állatok,
 mint ma a' medvék, mutogatás végett Euró-
 pában országról országra hordoztatván majd ez,
 majd ama tartományban el-döglöttek. Azon-
 ban tapasztalván egy részről, hogy Sibéri-
 ában, és Kanadában leg-bővebbek az elefánt
 tsontok, a' hová ezen állatokat bizonyosan
 senki sem mutogatni, sem hadakozni nem
 vitte; látván más felől a' tsiga házaknak oly
 fokaságát, hogy némelyek kételkednének,
 fel ére' azzal a' tengerben most elő tsigáknek
 száma; azon kezdék jártatni észeket, hogy
 a' mit ma a' kövek közt látunk, nem valóságos
 tengeri tsiga házak, hanem tsupán a' ter-
 mészet játéka. Egy Pálffy Bernárd nevű faza-
 kas volt az első, a' ki a' 16-dik századnak vé-
 ge felé szemekbe meré mondani a' Párisi
 tudófoknak, hogy a' min ők vetélkednek,
 nem természet játéka, hanem a' tengernek
 hagyományja. Erre szemefen egybe kezdék
 tenni

tenni a' tulófok a' kövé vált tsigákat a' tengerben élökkel, és tökéletes hasonlatosságot találván mindenben közöttök, magok által látták, hogy annyi volna az előbbieneket természet játékanak tartani, mint egy puszta kastélyról kételkedni, valyon természet játékae', vagy emberek volt lakhelye? El-hitetvén tehát magokkal, hogy a' tengerből származott a' tsigák' fokasága, 'könnyen reá állának arra-is, hogy a' viz özön által kellett annak történni; a' mit fájlalván Voltaire, hogy tudni illik e' szerént a' természet könyve bizonyítja a' Móses Könyvének igazságát, nem átallotta vizsza térni ama régi hibás veledésre, és azt vitatni, hogy rész szerént az ausztrigával kereskedők, rész szerént azok a' szarándokak, és Keresztes vitézek hozták a' tsigákat Európába, a' kik innen a' pengő pénzt el-vitték vala Palestínába. (*) Azomban valamint vakmerőség vala ezt vitatni már egy időkorban, melyben egész tsiga hegyek tűntek volt az emberek szemeibe; ugy meg mutatták a' következett tapasztalások, hogy a' viz özön sem rakhatta a' tsigákat a' föld színére oly móddal, a' mint ma azokat rakva látjuk. Mert egy az, hogy a' tenger feneke hol 100, hol 300, és több öllel-is alább fekszik a' leg-alatsonabb

száraz tartománynál; ámbár tehát tsigákat szórhatott-el a' földön a' viz özönkor megáradott tenger, mindazonáltal ily mélységből nem moshatta fel a' magas szárazra azoknak amaz álmélkodtató fokaságát, hogy tsak Frantzia országnak Touraine nevű részében 9 □ mértföldnire, és több mint 20 lábnyira bé felé semmi egyéb ne láttasson tsiga háznál, és másutt fok helyeken ugyan abból rakva légyenek fok mértföldekre terjedő hegyek, és dombok. Más az, hogy az említett tsiga rakás Touraineban akkora, hogy azt semmi özön egyszerre oda nem hajtathatta, vagy ha hajtotta, annak oly erőszakkal kellett meg-esni, mely miatt a' tsigák azon rendes térítékekbe, a' melyben ma fekszenek, nem jöhettek volna, azoknak tehát lassanként, és nem egy, hanem fok esztendők alatt kellett oda mosódni. Hasonlóképpen Marlynál 75, Amsterdámnál 100 lábni mélységben tengeri tsigák találtattak, és pedig ugy, hogy azok felett egyenes térítékekben váltanak fel egymást a' föld, és fővény nemei, a' föld színén pedig gyakran 100, 500, sőt 1000 lábni magasságu térítékes kösziklais fekszik a' tsiga ház terítéken, a' mi ismét nem egy leg-felyebb 10, 12 hónapokig tartott áradásnak, hanem több

századokig folytatott lassu viz mosásnak a' jele. Egy szóval szoros szemre vévén oly nagy hasonlóságot találunk a' száraz, és a' tenger feneké között; hogy valamint a' folyó vizeknek régi árkaikat megkülönböztetjük azon helyektől, melyekre ők csak áradásokkor szoktak ki tsapni, úgy a' föld színén a' későbbi viz özőnek, és áradásoknak nyomdokai kívül világosan reá lehet akadni a' tengernek fenekére, sőt némelykor egy tenger fenék alatt más tenger fenékre; mire nézve azon állapotodott meg végtére a' tudósok itélete, hogy a' mely tartományok ma szárazok, azokat ki-fogás nélkül valaha mind a' tenger vize borította, mivel minden ismértes tartomány tengeri tsigákkal bővelkedik, sőt hogy a' magas hegyeket is borította, mivel azok is mutatják a' tenger nyomdokait, a' tsiha házakat. (**)

(*) Melanges de Philosophie.

(**) Buffon Allgemeine Naturgeschichte 3-ter Band.

§. II.

Következtek a' Vulkánok.

Ha lehetne még valami kétség abban, hogy tenger borította valaha az egész föld színét, el-venné azt a' tüzet okádó hegyek

iránt való tapasztalás; mert a' most égő vulkának mind a' tengeren, vagy a' tenger szomszédságában vagynak, mint az Etna, Vesuv, Hekla 's a' t. tehát méltán bé-hozzuk, hogy a' már ki égettek-is valaha közel voltak a' tengerhez; már pedig ilyenén el-alutt vulkánoknak jelei láttatnak Frantzia országban Alverniában, Német Országban a' Rajna mellett, holott ama hires malom kövek a' lávának bizonyos neméből készülnek, Asiában, a' hol az Ararát ifzonyatos üregének oldala ottan ottan kormos máig-is; nállunk-isa' Bihari havafokon több nádméz füveg módjára fel-nyúló, és kupás hegyek lenni mondatnak, Hátzeg vidékén egy; Dopo piátránál más hegy ma-is Vulkánnak neveztetik, a' Torjai *büdöss* ha nevét nem viseli is, fok jeleit mutatja egy vólt Vulkánnak, általjában annyi a' ki égett Vulkán, hogy a' tengernek mindenütt kellett lenni, hogy azok a' tenger mellett leheffenek. Azomban úgy látszik, hogy akkor kezdette egész erejét kiadni a' föld alatt való tűz, midőn a' legmagassabb hegyeket-is el-boritott tenger kezdett apadni, és némely magassabb helyekről el-folyni, innen a' leg régibb, az az a' már el-alutt vulkánok akkor kezdődtek, mikor már nagy részint állottak a' teritékes hegyek, leg alább azokról a' Vulkánokról, melyek

sem eredeti, sem teritékes hegyekben nem égtek, hanem magok raktak hegyet magoknak, nem kételkedhetünk, hogy valamivel későbbiek az említett két hegy nemeknél. Mindazonáltal vélekedésnél nagyobb a' régisége még a' ma égő vulkánoknak-is; mert vegyünk bár vizsgálóra egyet közülök, és azt-is nem a' leg-öregebbet, a' Vesuviust. Ezt a' nevezetes hegyet fél-hóld módjára körül vészti, és mint egy ölében tartja egy más hegy, melyet *Sommanak* hívnak, és a' mely, a' mint minden jelek mutatják, maga volt valaha a' *Krater*, vagy-is a' karima, melyből a' tűz ki-lövellett, a' mostani Vesuv pedig, mint egy a' karimának közepén rakodott tsüts (*pik*) az után épült amannak romladékán; e felett le-forvadván ezen hegynek oldaláról több helyeken a' föld, nap-fényre jöttek a' teritékek, melyeket a' koronként ki-hányt lava, és tajték kö egymásra rakott; mely egy pár tapasztalásból következik, hogy a' Vesuv talpától fogva a' föld alatt való tűz által épült; az ő magassága 3834 láb; mennyi idő nem kívántatott arra, hogy a' föld gyomrából ekkorára fel-emelkedjen? Tovább az említett forvadásokan majd minden lava teritéken egy termő föld teriték fekszik, tudni való pedig, hogy termő földé válik ugyan

gyan a' láva, de hosszabb idő alatt, és a' szabad levegőn, ha tehát minden láva teríték a' szabad levegőn állott addig, míg termő földé válna felső fele, és csak azután hányt reá a' tűz más láva terítéket, az az ha meg-fokszoroztatjuk a' földé válásra megkivántató esztendőket a' láva terítékek közt láttató földterítékeknek számával, több ezerekre mégyen a' fel-vetés. Végre több már 1700 esztendőjénél csak annak, hogy a' Vesuvius Herculanium, és Pompeja várofsát el-temette, tegyük ehez leg-alább azon egy néhány száz esztendőket, melyekben ezen virágzó várofsak lakattak, hány századat nem kell még gondolnunk, míg maga az ezen várofsokat el-rontó Vesuvius fel-nőtt? hányat nem arra a' korra, a' melyben a' Vesuvius nem-is volt, hanem a' *Somma*nak irgalmatlan tágas karimája hányta a' tüzet? Hogyha még arra az időre is visszafelé akarunk térni gondolatunkal, melyben a' *Somma* kezdődött, s' a' t. el-vesztjük magunkat a' régiségnek homályában.

§. 12.

Leg-ujjabbak az áradások által lett hegyek.

Akkoriak tudni-illik, a' midőn el-hagyta volt a' mostan száraz tartományokat a' tenger

ger , és a' jövő, 's múltó özönök, a' magok árkokat ásó folyók, az öbleikből kiontó tavak itt ástak, amott halmoztak, és az elő számlált hegyeknek darabjait a' föld színén fel-kapott növényekkel, és állatokkal egymásra rakták; ilyen hegy p. o. Udvarhely mellett a' Budvára, mely tsupán a' Hargitáról le-mosott követsekből álló kőszikla (brescia). Ezen munkáját, kivált a' hegyes tartományokban, noha már kissebb mértékben, folytatja ma-is a' természet; mindazonáltal hogy igen rég kezdődött légyen ez az utolsó időszakafszja a' föld színe változásának, meg-lehet itilni az áradási hegyeknek állapotjából; ugy-mint p. o. a' vastag fővénynek, és követsnek némely helyeken öfzve tolyult véghetetlen fokaságából; avagy a' mosó bányákból (Seifenwerke) vagy-is a' viz által öfzve hajtott olyatén halmakból, melyekben a' hömpölgés által szegleteiktől meg-fosztatott kristályok, és meg-váfott arany, 's más ásvány darabok találatnak, mint Oláh Piánon; mely arany mosó hely nevezetes ugyan hasznára nézve ezen drága ásványnak bövségétől, de a' föld történetére, a' *geognosiara* nézve még emlékezetesebb az ugy neveztetett titaniumtól, mely egyebütt Erdélyben sohult sem, ott pedig oly

oly hővséggel találhatik, hogy ki-nem nyozhatja az ember, mitsoda víz, és honnan vitte légyen azt Oláh Piánra.

§. 13.

És a' folyó vizek árkaik.

Hogy a' folyó vizek, szintugy, mint a' hegyekről tsergedező patakok, lassanként magok álták légyen az ő árkaikat, sőt azon völgyeket-is, melyekben ma hömpölögnek, látható avagy tsak abból-is, hogy a' kissebb vizeknek keskenyebb, a' nagyobbaknak tágasabb az ő völgyök, és ott találtnak legmeszsebb terjedő térségek, a' hol vagy a' leg-nagyobb vizek folynak, mint Magyar Országban a' Duna, Babilóniában a' Tigris, és Eufrates, Brasiliában az Amazon vize mellett; vagy több apróbb folyók kigyók módjára nyúlánkoznak, mint Hátzeg vidékén, Lombárdiában 's a' t. De járjuk-el figyelmetes szemekkel a' vizeknek menteit, és olyan helyekre fogunk akadni, a' hol valaha közfiklából gátot vetetté volt nekik a' természet; tudni-illik egyenetlenül maradván a' föld színe a' tenger el-mentével, meg-índúltak a' hegyekről az eső, és hó vitzől meg-áradott patakok, egybe folytak, és együtt tovább

rohantak mind addig, míg valamely hegy, vagy köszál utjokat el-nem fogta, ilyen helyeken hátúlról tót, eléfelé vizeséft, zúgót kellett formálni a' vizeknek mind addig; míg vagy magok nem mostak, vagy a' föld indulás nem nyitott nekik útát a' már most kapu módjára kétfelé álló kösziklán. Így a' Felek táján eredő pataknak el-kellett valaha lépni a' Bányabüki völgyet, míg Túr, Szind, és Koppánd között útát nem mostott magának a' mészkon által, és e' lesz nyilván az oka, hogy a' Rómaiak nem a' völgynek, hanem Röd felé a' bértznek vették útjokat Tordáról Kolosvárra; ellenben Mikes, és Peterd tájékát valami föld indulás szabadította ki a' viz alóll, a' mint a' Torda hasadékjának szakadozott, és ugy szólván szálkás tekintete mutatja. Kitsinben láthatjuk ezen patakoknál, a' mit a' természet nagyban vitt végbe az Ólt vizével Verestoronynál, a' Dunával Pántsovánál, a' Rajnával Bingennél, és Andernachnál, 's a' t a' mely helyeken a' most kétfelől álló kösziklák oldalainak egyformaságais nyilván bizonyítja, hogy idővel történt rajtok a' nyílás. Az ilyenén természetes gátak miatt feltolyult vizeknek meg-egyenesegett a' fenekék, mint a' leg-kissebb patak-is a' hol folyásában meg-akadályoztattatik, egy kis lapos

pos helyet tsinál még a' meredek oldalokan-
 is, és ez eredete a' mü fik mezeiknek. Va-
 lamint pedig nem mindenütt egyszerre nyil-
 tak meg ezen természetes gátak, hanem sok
 helyt időnként gyarapodván a' nyilás időn-
 ként alább szóllott a' fel-tolyult vizis, úgy
 látjuk ma, hogy amphitheatrum módjára bi-
 zonyos emeletek szerént magasabb, és ala-
 tsonabb térségek vannak a' folyó vizek mellett,
 mint Vásárhelyt, és Sz. Györgyön a' Maros, a'
 kereftes mezőn az Aranyas, Kolosvárt a'
 köves padon a' Szamos mentében. Hogyha
 már a' hegyek közt, vagy a' szoros s völ-
 gyekben nyomozzuk a' folyó vizeket, úgy
 tapasztalyuk, hogy szarufák ezen völgyek,
 és a' bé rúgó szegletek többnire éppen által
 ellenben vannak a' ki rúgókkal. Az ilyen
 szarufás árkat a' viz mosásának ismerjük
 a' kis patakokban, ugyan a' viz mosásánál
 egyéb okát nem adhatjuk ennek a' nagyobb
 folyóknak árkaiban-is; e' felett a' folyó vi-
 zek mellett kétfelől álló meredek oldalakon
 mind a' kétfelől azon egy forma fekvései
 láttatnak a' kö, fővény, vagy föld teritékek-
 nek; egy szóval a' vizek mellett fekvő dom-
 bokon éppen azon porondra, és követkre
 találunk, a' melyet magával szokott hozni
 a' mély völgyben hömpölygő viz; vegyük-
 fel p. o. azon völgyet, melyben Kolosvár

fekszik: a' mely granit követet, és vastag porondat hajt le ma a' Szamos a' Gyalai hegyekről, ugyan az látszik egyfelől a' koves padon, és a' külső Farkas uttza felett való fokon, másfelől ugyan az ásatott ki a' fellegvár sántszából, éppen oly bizonyos jele pedig ez a' viz jártának, mint a' farkas nyom a' farkas járásának; mivel tehát nem képzelhetjük, hogy a' Szamos valaha a' mostani ágyából éppen a' fellegvárig fel-áradott volna, szükség gondolnunk egy időt, melyben a' Fellegvárral szintültigleg volt a' Szamos feneke, és éppen ezen tapasztalást szülné minden más folyó vizek völgyeiben a' szorgalmatos utánnajárás.

§. 14.

A' következés mind ezekből.

A' vizek árkaitól, mely leg ujjabb, és némely mértékben ma-is tartó időszakafza a' föld szineváltozásának, mennyünk most visszfa gondolatunkal fel-fele éppen addig, a' mit leg-régibbnek találunk a' természet Kronikájában. Hogy több ezer esztendőktől fogva kiásva, kéfzen állanak már a' folyó vizeknek völgyei, bizonyítják az ilyenén völgyekben fekvő régi várasok: Róma ha nem állott is Romulus előtt, a' mint most nem ok nélkül gyanítják, még-is több, mint harmadfél ezer eszt.

esztendeje, hogy a' Tiberisnek két partját ékefíti; Memphis pedig a' Kristus előtt csak nem 2000 esztendővel építettett volt a' Nilus mellé; de maga a' Sz. irás is azokat mondja leg-régibb nemzeteknek, a' kik a' nagy vizek partjaira telepedtek volt le, úgy mint a' Chaldaeusokat, és Babilonbélieket az Euphrates, és Tigris mellett, és az Egyiptombélieket, a' kiknek lakható országok nem egyéb, hanem egy hosszú völgy, melyet a' Nilus képzített a' lakhatatlan hegyeken által. Csak 4000 esztendőt vegyünk-fel tehát attól fogva, mióta az említett völgyek kétféle állanak, és már is a' Moses idő vetése szerént a' föld színének külömbféle nagy változásaira alig marad 2000 esztendő; ily keskeny határok köze kellene szoritani először azt az idő szakaszt, melyben a' folyó vizek a' kemény kősziklákban mély völgyeket nyitottak lassu mosásokkal; az után azt, melyben a' már el-aludt Vulkánok égtek; tovább azt, melyen a' most száraz tartományokat tenger lepte, és oly teritékes hegyeket rakott, melyek az eredetieknek magasságát sok helyeken fel-érik, némelyeken felyül-is haladják, megtömte a' felett a' föld színét támentalan sokasága tsigaházakkal, és egyéb kövé váltakkal, végtére azt, melyben,

ben, még minekelötte a' föld plántákat, vagy állatokat hozott volna, az eredeti hegyeknek más nemei a' granitra, és a' granit hátán egymásra rakattak, meg-repedeztek, repedéseik értz ereké változtak. Eddig vezeteti a' természet vizsgálót a' tapasztalás, itt el-halगत a' természetnek szava.

MEG-EGYGYEZTETÉS.

§. 15.

Meg-kell különböztetnünk a' természet szavát a' vélekedésektől.

A' természet, és a' religio, mind a' ket-tő Istentől lévén, egymásnak ellen nem mondhat; de a' ki a' világ nagy könyvének, és a' Sz. irásnak egymással való meg-egyezését által akarja látni, szükség leg-elsőben-is, hogy az ingadozó vélekedéseket válaszsza el a' tagadhatatlan valóságtól; mert nem minden természet szava, a' mit a' tudók a' magok író asztalok mellett a' természetről böltselkednek, sőt gyakran ettől a' mű világunktól egészen különböző világot teremtenek ők fel-hevült képzelődésekben. *Phiston* ugy vélekedik, hogy a' mű

fö-

földünk előbb egy üstökös tsillag volt, az után a' felette nagy melegnek, és hidegnek változása miatt egy *chaos*, zűrzavar lett belőle, melyből lassanként a' földnek mostani állapotja formálódott; jelenti egyszersmind azt-is, hogy ez a' föld valaha egy kristály golyobisá változik tűz által, és a' választotaknak itélet napjáig lak helyek lészzen. *Des Cartes* mindjárt eleintén egy kristály golyobison kezdi, melyet a' Teremtő az ő mindenható erejével szélyel roppantott, és annak külömbféle, ugymint vékonyabb, vastagabb, szegletes, gömbölyég poraiból külömbféle testeket, napot, hóldat, földet, vizet, levegőt hozott-ki. A' bölts *Leibnitz* szerént magától világoskodó tsillag (*stella fixa*) vagy-is nap volt a' föld eleintén, mely megszűnvén égni véghetetlen gőzt bortsátott fel, ez le hűlván eső formában vízzel borította el a' föld színét, mely viz hegyeket rakott, és lassanként a' tengernek mostani ágyába vette magát. *Talliamed*, vagy is *De Maillet*-is ugy nézi a' földet, mint egy meg-alútt napot, de akkora a' külömbség az ő, és a' *Leibnitz* vélekedése között, mint éppen ő közte, és *Leibnitz*, az az egy képzelődő, és egy böltselkedő között; mert az ő esze szerént nem elég, hogy napból lett a' föld,

hanem napá-is fog válni megint, midőn el-
 apadván lassanként minden vize gyuladásba
 jöhet ismét, és így visszontagolva hol égő
 nap, hol lakható föld minden bújdosó tsil-
 lag; a' föld a' vízből népesítetett meg; hal-
 ból lett az ember-is ez előtt leg-alább-is
 500,000 esztendőekkel. Senki az efféle vé-
 lekedéseknek gyengeségét oly gyökerefen
 meg nem mutatta, mint ama szélyes tudo-
 mányú Gróf *Buffon*; kár, hogy nem vőlt
 oly szerentsés a' magáénak fel-építésében,
 mint a' másokénak le-rontásában. Nem tsi-
 nál ő ugyan nápot a' földből, de azon va-
 gyon még-is, hogy egy üstökös tsillag be-
 lé ütközvén a' napba le-ütött egy néhány
 darabokat belőle, melyeknek egyikéből a'
 föld, a' többiből a' más bújdosó tsillagok let-
 tek. Égő üveg golyóbis lévén tehát elein-
 tén a' föld 200,000 esztendők alatt annyira
 hűlt, hogy az eső formában le-hulló gözt
 el-fogadta, és vízszá nem verte, mint a' tü-
 zes vas; 30,000 esztendőig hullott le a' víz,
 és meg szabadult a' levegő a' gőzöktől; de
 még kellett el-folyjni 10,000 esztendőknek,
 míg a' föld színét el-borító víz tsigákat ter-
 mett, hegyeket rakott, és magát a' most
 száraz tartományokról el-húzta, következés-
 képpen míg szárazon élő állatok lehettek a'
 föl.

földön; és így több száz ezer esztendőig készült a' föld, minekelötte azon ember lakhatna. De természet szerént a' farkai felé hült-ki, 's lett először lakhatóvá a' föld, azért Sibériában, és Kanadában laktak az elefántok, midőn a' mostani meleg tartományok még lakhatatlanok volnának a' forróságtól; azonban ezek hülvén, amazok pedig igen-is meg-hidegedvén által költöztek mostani lakhelyekre a' papkeleti állatok. Így fogyván lassanként a' földnek belső melege, lakhatatlana' tette már is a' hideg a' déli, és északi fark körül való részeket, a' melyekről szüntelen terjed a' jég az éjjnap-egyenlítő (æquator) felé, míg a' világnak, mely tüzön kezdődött, fagy által vége léssen. (*)

(*) Buffon. Les époques de la nature.

§. 16.

Linne, Moro, és Bergman vélekedései.

Az előbbeni tudósok többnire mind a' naphól hozzák le a' mi lakhelyünket, a' következők nem mennek oly fel, tsak a' földön keresik a' földet. A' természet ismérése által magának halhatatlan nevet szerzett *Linne* azt tartja, hogy midőn ki-jött a' Te-
rem-

remtőnek kezéből a' föld, egyebütt el-lé-
 vén boritva a' tengertől, egyedül a' köze-
 pén, az éjjnap-egyenlítő alatt vala száraz,
 itt magas hegyek, és mély völgyek alkot-
 tatván fel-találtatott mindennemű klima a' leg-
 melegebbtől a' leg fagyosabbig, itt volt te-
 hát első lakhelye mindennemű növények-
 nek, állatoknak, és az embernek. Idővel
 tovább tovább huzta magát a' lassanként apa-
 dó tenger, és a' terjedő szárazon terjedett
 a' növe, és lehellő teremtmény; innen
 vagyon, hogy ma oly tartományokban ta-
 láljuk magunkat, melyek valaha tenger fene-
 ke voltak. Az Olasz *Lazaro Moro* bizo-
 nyosnak gondolja, hogy a' föld szine ele-
 intén egészen tér, és vízzel mindenütt bé-
 volt boritva, hanem munkálkodni kezdvén a'
 föld közép pontja körül való tűz először fok-
 sós, és enyves ásványokat hányt ki, melyek
 által a' tenger meg-sófúla; az után meg-re-
 pesztette a' tenger fenekét, és imitt amott
 ki-emelte azt a' víz színén felyül midőn még
 semmi lelkes állatok nem volnának; és ezek
 a' kövéváltaktól tiszta eredeti hegyek, ké-
 söbbre is dőlgozván ez a' belső tűz ki-hoz-
 ta a' víz alóll a' tengernek már tsigákkal,
 és egyéb gyülevézfűszel meg-rakott fenekét,
 és ezek a' teritékes hegyek. Így mineku-
 C tán-

tánna több több hegyek emelkedtek volna ki a' vizből, végtére el-vált a' száraz a' tengertől. A' *Bergman* vélekedése ez: a' föld bele, vagy tengelje egy nagy mágneskő; valami e' körül találtatik, mind hig, vagy legalább lágy vólt eleintén, mivel meg-laposodott a' föld golyóbiffa a' farka körül, midőn fordulni kezdett. Viz lepte akkor az egész föld színét, melyben fel-ázva valának mindenneműi savak, enyvek, értzek, és kövek apró részetskéi, melyek a' vonzó erő által (*per vires attractivas*) vagy az egyesülésre való hajlandóság által (*per affinitates chemicas*) egybe menvén, vagy meg-kristályosodván a' viz fenekére le-húllottak, és annak mozgásai által eredeti hegyekké öfzve tolyultak. A' másod rendbéli hegyeket az előbenieknek morsalékiból építette a' tenger, midőn már ő tzigákat, az helyenként már szárazra jött föld pedig egyéb állatokat, és plántákat nevelne. Azomban apadott lassanként, és apad ma-is szüntelen a' viz ugy annyira, hogy valamint némely várfalak mért-földekre esnek ma a' tengertől, melyek valaha ki-kötő helyek vóltak, ugy szárazra lön idővel a' több része is a' tenger fenekének.

§. 17.

Más vélekedések.

Vannak oly természet vizsgálók-is, a' kik az eredeti hegyeket, kivált a' gránitot, valószínűs eredetieknek, az az olyanoknak tartván, melyek a' földel együtt teremtetek, csak annak akarják okát adni, hogy a' földön mindenütt tenger fenékre találunk; de ezek is különböző útan járnak. Egy része felvén napkelettől napnyugottfelé való örökös folyását a' tengernek, ugyan annak a' föld által naponként okoztatni szokott el- és visszafolyását, vagy az állandó szelektől származó búsongást, elegendő erőt képzel mind ezekben arra, hogy ő egyik partját szüntelen rontván, a' másikat ellenben szüntelen nevelvén lassanként a' száraz tartományokat viz fenekévé, a' maga fenekét pedig száraz földé változtassa, a' mi így folyván eleitől fogva mind végig, nem lehet meghatározni, hányszor lepte már tenger a' száraz tartományokat, sem, hányszor fogja ezután lepni. Más része a' folyóvizekben keresi okát ezen változásnak; látjuk, úgy mond, hogy a' hegyek a' szél, hó, eső által naponként fogyaszthatnak, ezeknek le-hullott, vagy le-mosott darabotskáit a' folyóvizek a' ten-

gerbe hordják; így emelkedvén lassanként a' tenger feneke, alátsonodván ellenben a' föld színe, szárazzá kell válni a' tengernek, és tengerré a' száraznak. Megint másak azt vitatják, hogy máfolyák helyeket a' földnek sarkai, következésképpen az éjnap egyenlítő-is ugy annyira, hogy 360,000 esztendőök előtt éppen az Indiai hévség uralkodott a' most oly hideg Sibiériában, és az északi hideg ama déli meleg tartományokban, mely föld forgása változásának szükséges következése, hogy a' tenger-is változtassa az ő ágyát. — Ezek, és ezeknél sokkal több félék a' földnek eredetéről, és változásairól a' vélekedések, noha több, mint egyformák nem lehetnek a' helyesen tett tapasztalások. Egy tudós el-rontja az előtte élteknek állitmányit, és mint bizonyost elő adja a' magáét; más jön, és fel-forgatja ezt uj gondolattal állván elő, míg ötlet-is meg-nem táfolya a' harmadik, a' ki megint jobb sorshoz számot nem tarthat. Gróf Buffon meg-mutatja Burnetnek, Woodvárdnak, Vhistonnak, és más előtte valóknak gyengéit, De Luc a' Buffonét, Bergman a' De Lucét, és így a' számos vélekedések között egy fints, melyhez ugy ragaszkodhatna az ember, mint valósághoz; a' minék oka az, hogy a' természetet még-

ismé-

ismérni csak tanulyuk, az alatt pedig a' valóságos ismereteknek héjánofságát a' magunk képzelődésünkkel földozzuk. Valamint pedig méltatlan dolog volna a' vélekedés határai közt maradó gondolatokat a' Sz. irás ellen szegezni, ugy éppen nem szükség ezt amazokkal meg egyeztetni igyekezni. A' mi itt figyelmetefféget érdemel, az egyedül a' tagadhatatlan tapasztalás, a' természet szava.

§. 18.

Tovább meg-kell különböztetnünk a' tapasztalásfokat a' következtetéstől.

Mert a' természetnek nyilván tapasztalt munkáiból némelykor nagyobb hirtelenséggel, mint fontossággal hozattatnak, és mint egy fatsartatnak ki a' következesek. Igy nézegetvén az ember egy szép arany tsufát, ametistet, egy más bányai ritkaságot, reá mondgya minden tétovázás nélkül, hogy régibb a' világ, mint Moses írja; noha a' mindennapi kristályosodásokból, melyeket a' vízben, a' gálitzköben, nádmézben, fáletromban látunk, észre vehetné, hogy a' természet, midön semmi sem hibázik az arra meg kívántató szerek közül, nem vár éppen oly felettébb hoszfszas időt a' kristályé válásra.

Való

Való ugyan, hogy nagy a' különbség egy darab jégnek, vagy gálitzkönek, és egy drága könek keménysége között, de nagy egy két óra, és egy néhány ezer esztendő között-is. Hasonlóképpen olvassa valaki, hogy a' Trájánus hidjának romladékiból ki-huzattatván nem régiben a' Duna partjára egy tövek, 1700 esztendőig tartott vízben állása után még csak egy ujnira vala kövé-válva, (*) és azonnal mérni kívánná egy egészfen kövé vált tör'söknek vastagságát, hogy minden hüvelyknire 1700 esztendőt számlálván fel vethesse, hány ezer esztendős már csak azon tör'sök, és nem gondolja meg, hogy a' kövé válás a' helynek különbsége szerént különböző idő alatt mégyn végbe, hamarabb nedves, de kemény helyen; későbbre a' vízben, leg-később a' folyó vízben. 1719 esztendőben Német Országban egy kövé vált ember huzatott-ki a' *Falu-Grube* nevezetű bányából, a' ki csak 1670 esztendőben veszett vólt bé a' kövek közé; ez Israelsohn Mátyás nevű bányász vólt, és még reá ismért egy vén Aszszony, az ő hajdoni mátkája. (**) Itt a' vas gálitz munkálkodott ily hamar, egyebütt egyéb munkálkodhatik hasonló hathatóffággal.

(*) Justi Mineral.

(**) Cronstedt Minerologie.

§. 19.

Nevezetesen a' Vulkánokra.

Nem különben hirtelenkednek a' következtetéssel azok, a' kik a' Vesuv, vagy más most égő hegyeknek magasságából, és a' rajtuk látható termő föld teritékekből, Isten tudja, mi némű régiséget nem hoznak ki; mert álmétkodtató a' föld alatt való tűznek ereje: 1755-ben 8 pertzentés alatt egy oly folyamat tenger vizet hanyt ki az Etna, hogy a' Nilussal vetekedne; a' Kotopaxi hegye pedig Amerikában 1533-ban 9, 10 lábni követ hanyigált meszszebb egy mértföldnél. Ily erőnek nem kívántatik fok idő, hogy magas hegyeket épitheffen; innen olvassuk is fok szigetekről, hogy rövid idő alatt a' belső tűz által a' tengeren felyül jó magasságra ki-hányattattak, mint régenten Delos, és Rhodus, (*) közelebről pedig tsak egy füstölgő köszikla láttatik vala 1707-ben a' Santorin szigetének szomszédságában, és 1712-ben már 4 mértföldni területű szigetre nevededett volt. (**) Sőt a' szárazon-is nem meszfze Neapolistól 1538-ban megnyitá ez a' tűz a' földet, és 41 órák alatt 2000 lábni magasságu hegyet hanyta ki, mely *monte nuovo*-nak neveztetik. (***) Nem bizonyít tehát éppen oly

oly felettébb való régiséget a' Vulkánoknak magassága; de még kevesebbet bizonyítanak a' termő föld teritékek; mert fokszor törté-
nik, hogy a' Vulkán majd olvadt követ,
majd hamvat, az után ismét követ, és reá
megint hamvat okádik, a' honnan rövid idő
alatt egy néhány láva, és közbe ugyan an-
nyi hammu teritékek ízármaznak; tudni va-
ló pedig hogy ez a' hammu mindjárt ki-há-
nyattatása után-is keveset különbözik a' ter-
mő földtől; innen vagyon, hogy Herkulá-
num várofsát tsak Kristus után 79-dik eszten-
dőben temette el a' Vesuv, és már-is 6
láva, 's 6 termő föld teriték fekszik felet-
te. (****)

(*) Senec. Nat. quæst. lib- 2. c. 26. lib. 6. c. 21.

(**) Raspe. De novis e mari natis insulis.

(***) Paragello Geschichte des Wesuvs.

(****) De Luc. 51. Brief.

§. 20.

És a' vizek árkaire nézve.

Tagadhatatlan ugyan, hogy a' folyó vi-
zek az ő árkaikat a' kemény kö-sziklákban
egy hamar ki nem ásták; hibáznék mind-
azonáltal, a' ki azt vélné, hogy oly lassan
ment mindenkor a' vizeknek munkája, mint
mostan; mert eleintén annyival magassabbak
lé-

lévén a' hegyek, a' mennyi attól fogva ról-
lok le-mofódatt, több felhőt, több esőt, és
havat vontak magokhoz; de a' viz-is na-
gyobb erővel rohant le a' nagyobb magas-
ságokról, e' felett hamarább ront, és szag-
gat az egyenetlen meredekségeken egy aka-
dályról másra zuhanó viz, mintsem a' mely
már kéz árokban hömpölg; ide járulhat
az-is, hogy nem volt ember, a' ki gátat ve-
tet, törvényt szabott volna a' vizeknek. To-
vább az Egyiptombéli híres zúgók, vagy-is
a' Nilusnak esései, melyeket a' régiek oly
magasoknak irnak, hogy az ember csak
nem meg-süketült mellettek a' zugástól, ma
nem magaffabbak egy jól fel emelt malomgát-
nál. (*) Egy szóval mely dühösséggel dől-
goztak légyen eleintén a' vizek, láthatjuk
annak némely árnyékát ma-is a' magas he-
gyek között, holott gyakran le forvadván a'
meredek oldalak meg-dugják a' meg-áradatt
patakokat, melyek annál nagyobb erőszak-
kal ki-szakasztják magokat, és ifzonyu kö-
sziklással, gyökereftől ki-áfatt élő-fákkal
meg-hordják az alatt való térségét; a' mint
az Alpefeken fok helyeken még tornyai lát-
tatnak az e' szerént el-temettetett faluknak,
(**) Általában szólván ha nem vénült-is meg
még a' világ, mint a' régiek tartották, de
leg-

leg-alább meg-élemedett, és el-készült egy néhány időtől fogva, és még-is tetemes változásokat viszen végbe most-is a' föld színén a' természet. Az a' köfal, melyet a' Rómaiak Anglia, és Scotzia között huztak, ma a' föld alatt vagyon; Olasz országban egy út, melyet valaha Appius oly egyenesen vitt volt Romából Kapuáig, hogy a' hágás el-kerülése végett a' hegyeket által fúratta, ma vagy fel viszen egy meredekségre, vagy bé-vezet a' Pontini mocsárba, haszonvehetetlen; a' Flaminius útában pedig az a' nevezetes, hogy annak egy 3 mértföldig tartó része bé süllyedett volt a' föld alá, és most ismét fel jött, és járható megint. Frantzia Országban *S. Paul. de Lion* környékét annyira tölti a' lisztfővény, (Flugsand) hogy már egy faluban a' kémények sem látnak ki. Némely szigetek el süllyednek, mások megint a' tengerből fel-emelkednek. Mit vitt legyen nem régen végbe a' föld indulás Kalabriában, és Peruban, mindennél tudva vagyon. Hogy ha még most-is ily rémitő változásokat viszen végbe a' tűz, víz, és levegő, képzelhetjük, mely hevesen munkálkodtak legyen ezen természetes okok eleintén, midőn még telyes erejekben voltak, és az ő el-rendelgetésekre, hogy a' föld-

földnek az ő mostani ábrázatját meg-adják, lietnének; azért józanon itilvén nem szabhatunk az ő már véghez vitt munkájoknak oly hosszú időt, mint az ő mostani erejek, és munkálkodások szerént kellene szabnunk.

(*) Richard Pocokes Reifen.

(**) De Luc. 31. Brief.

§. 21.

Bajos a' földnek létét 6000 esztendőkre szorítani; de nem-is szükséges.

Meg-kell azomban mind ezek mellett vallanunk, hogy, ha ki veszfűk a' 6000 esztendőkből azt az időt, mióta bizonyosan tudjuk, hogy a' föld, holmi aprólékosabb változásokat ide nem vévén, mostani állapotjában vagyon, és annak színén az emberi nemzet el-terjedett, oly kevés marad-meg, hogy felettébb bajos annak keskeny határi közzé szorítani mind azon munkáit a' természetnek, melyek a' földnek mostani állapotját meg-előzték. Az volna talám itt az egy kifogás, hogy nem könnyebb a' Mindenhatónak valamit véghez vinni milliom esztendők alatt, mint egy szempillantásban; nem-is kételkedik erről senki; de midőn látjuk a' vizek mentében, a' hegyekben, kivált

az állatokat, és plántákat gyomraikban foglaló teritékes hegyekben a' lassanként dolgozó természetnek egymást követő munkáit, arról sem kételkedhetünk okoson, hogy az Isten, a' ki a' világot mostani ábrázatjában teremthette volna mindjárt az első szempillantásban, lassan munkálkodó természetes okok által akarta azt e' jelenvaló állapotjára hozni. Teremthette az Isten a' földet a' lassan munkálkodó természeti okoknak minden nyomdokival, és még-is egy szempillantásban, teremthetett egy hegybe fűvek, és fák formáját mutató kö-fzenet, másba állatok tsontait, tsiga házakat 's a' t. Erről fints kétsége senkinek; de nem az itten a' kérdés, mit tehetett? hanem: mit akart tenni a' Fel-séges? Egy élő fáról azt mondjuk, hogy kis tsemetéből lassanként nevedett fel, noha tudjuk, hogy az Isten azt úgy teremthette volna; mert látjuk rajta a' növésnek nyomdokit, ne reméljük tehát, hogy meg-elégítünk egy józan elmét-is azon felelettel, hogy a' min a' fok századokig munkálkodó természetnek jeleit látjuk, azt a' tsuda tévő Nagy Úr ugyan azon jelekkel együtt egy szempillantásban teremthette. De nem is szükség a' természet munkáit sem tsuda tételekre magyaráznunk, sem pedig felettébb rövid idő-

re határoznunk; mert a' Moses időszámve-
tése az Ádám életén kezdődik, azon az idő-
szakafzon tudni illik, a' melyben már minden
készen lévén a' földön, be-vezettetett az első
ember az ő uradalmába; ámbár tehát ez a' termé-
szet szava: régibb a' föld 6000 esztendőknél;
még sints itt semmi ellen mondas, mivel a'
Sz. írás szava csak ez: nem régibb az em-
beri nemzet 6000 esztendőknél.

§. 22 .

*Akár tulajdon értelemben vegyük az hat
napokat.*

De abban van ám a' dolognak bökkenő-
je, hogy Moses a' föld kezdetétől az első
embernek léteig csak hat napokat számlál,
az az egy időse téfzi az emberi nemzetet
a' föld kerektségével. Ezen bognak fel-ól-
dására két út vagyon előttünk: egyik azon
tudósoké, a' kik a' Moses 6. napjain valósá-
gos 6 napokat értenek, és azt tartják, hogy
valamint a' mi földünk meg-fog-maradni, és
hihetőképben népesíteni-is a' tűz által való
el-pusztulása, vagy-is világ vége után; szint-
ugy meg-volt ő, és állatokat plantákat ho-
zott az ő mostani állapotja előtt-is; hanem
el-jutván a' Teremtőtől az ő akkori fenma-
ra-

radásának végső határára, el-rontatott vala viz által, és ezen romladékiból való fel-ujjulását, és vizont meg-népefedését, nem pedig első kezdetét rajzolja le Moses a' hat napokban. Fő tzelja vala ezen nagy Férfinak az egy igaz Istennek, a' ki mindeneket teremtet, tiszteletet a' Zidóknak szivekbe bé-óltani, azért előre botsátá: *kezdetben teremté az Isten az eget, és földet.* Az eget csak az együ-gyü képzei valamely kemény testnek, kek nagy bóltzatnak, az okos ezen a' szón: ég a' levegőn kívül, melyről későbbem emlé-kezik Moses, egyebet nem tud érteni amaz égi nagy testeknél, a' napnál, hódnál, és tsil-lagoknál; ezek tehát mindjárt eleintén te-remtettek az igék szerént: *kezdetben terem-té az Isten az eget, és a' földet.* A' mi mind-járt alkottatása után történt a' földel, annak akkori ábrázatjáról, lakósról, fenn maradá-sának idejéről, a' viz által esett végéről halgat Moses, mivel mind ez az ő tzeljához nem tartozott, és néki talám meg-fem is je-lentetett; hanem ott kezdi elő-számlálni a' 6. napokat, a' hol a' mű mozlani világunk a' réginek romladékaiból Isteni erő által ki kez-dett emelkedni: *a' föld pusztá, és üres vala* ('Sidóul tohu hohu el-pusztitatott, fel-dült Jerem. 4 7. 23 7.) sötéttel, és vízzel el-bo-

boritva, de kemény szelet borsáta a' Teremtő: az Urnak lehellete leveg vala a' vizek felett; el-oszlatá a' homályos gőzöket, meg-apasztá a' vizeket, nap fényre kezdé hozni a' földet, és világosság lön, ez történék első nap. Második napon el-választá az erősség, vagy-is a' levegő felett való vizeket az alatta valóktól, az az rendet szaba a' felhők járásának. Harmadik napon tovább-is apadván a' vizek szárazra jövének egész tartományok, és kezdenek termeni. A' negyediken meg-parantsolá az Isten, hogy az a' köze, *relatio*-ja légyen a' földnek a' nappal, és hóldal, a' mely most vagyon, vagy-is meg-határozta, mely melysze légyen egyik a' másikatól, hány-szor forduljon ez amaz körül, hány-szor a' maga tengeje körül; a' mely fordulásokból a' napok, hónapok, és esztendőök vétetnek. Eszerént lakhatóvá tétetvén ismét a' föld színe, vízi, és levegőégi állatokat teremte a' Mindenható az ötödik; földi lelkes állatokat, és azoknak Urává embert az hatodik napon. — Ez az állítás nagyon ajánlya magát azzal, hogy a' Sz. irásnak szavain erőszakat nem tézzen, és még-is okát adja annak, honnan származtak légyen a' föld színen a' romlásoknak, és pusztulásoknak nyomdoki, honnan minden felé a' tengernek ékte-

len

len bővségü maradéki; nevezetesen honnan némely ismeretlen, és a' mostani világban fohult nem élő állatoknak tsontai. Ugyan-is Plinius írja, (*) hogy Kréta szigetében leomolván föld induláskor valamely hegy, egy 46 könyökni tsont fordult ki belőlle; Strabó pedig egy 60 könyökniről emlékezik, mely Tanger mellett találtatott, (**) Német Országban a' Hartz hegyeknek barlangiban oly álltsontok találtatnak a' még benne ülő fogakkal együtt, hogy azokhoz hasonlók a' most élő állatok között nintsenek sem nagyságokra, sem formájokra nézve; (***) Sibériában némelykor egy oly íszonyu állatnak tsontai fordulnak ki az omlásokból, hogy tsak az agyara 4 má'sát nyom, (****) a' kővé vált tsigáknak még ismeretlen nemeit hofzfzas volna elő számlálni. De maga a' Sz. irás-is ugy rajzolja le a' mostani világnak eredetét a' 103-dik 'Sóltárban, hogy a' föld leg-magassabb hegyeivel együtt elévén vízzel boritva, el-apasztá azt az Úr szelek által. Sz. Péter pedig az ő 2-dik levelének 3-dik részében így fejezi ki magát: *az egek először voltak, és a' föld a' vízből, és a' víz által állván az Isten igéjével, melyek által akkor ez a' világ vízzel el-boritatván el-veszett; az egek pedig, melyek most*

vannak, és a' föld ugyan azon igével meg-
 hagyattak tartatván a' tüzre az itiletnek
 napjára, mely helyen nem a' víz özönről
 láttatik szólni az Apostol, a' melyről előbb
 szólt a' 2. dik részben, hanem a' világnak
 egy oly el-romlásáról a' víz által, mely ha-
 sonlított ugyan annak második el-romlásához
 a' tüz által. (****) Helytelenség volna ezen
 állításról szólván a' praadamitáknak, vagy az
 emberi nemzetnek a' Krisztus által lett meg-
 váltatásán fel-akadni, mivel mind a' kettő a'
 világnak mostani állapotjához, a' mostani em-
 beri nemzethez tartozik, és annyi köze
 mind a' kettőnek amaz el-rontatott világ-
 hoz, mint a' tsillagoknak lakóihoz.

(*) Lib. 7.

(**) Lib. 17.

(***) Leibnitz Protogea. §. 24. De Luc. 112. Brief.

(****) Gmelins Reifen.

(*****) Rosenmüller. Antiquissima telluris histo-
 ria a Moisé cap. 1. descripta.

§ 23.

Akár 6. időszakaszt értsünk azokan.

Más gondolkodások azon elméknek, a'
 melyek mint a' Sz. írás, mint a' természet
 könyvében jártak, az, hogy a' 6. napok-
 nak

nak nevezete alatt nem közönséges 24 órából álló hat napok; hanem 6 időszakaszok jegyeztetnek, tudni-illik az első napon azon időszakasz, melyen az égi testek, a' földdel együtt semmiből teremtettek, és a' helyeket nem változtató tsillagok világoskodni kezdettek, a' mi bújosó tsillagunk pedig, vagy-is a' föld el-va boritva vízzel, melyben a' külömbféle favak, enyvek, értzek, 's egyéb szerek a' magok természetek szerint egybe állottak, eredeti hegyek rakattak, bányai erek készültek. A' másodikon az, melyben a' viz lassanként gőzölögvén apadott, míg ezen gőzökből a' felhők, és a' két viz között a' levegő ég mostani folyásokba jutnának. Az harmadikon az, melyen mind addig apadott a' viz, míg a' magasabb részek szárazra jönnének, az alacsonyabbak állandóul tenger fenekének maradnának; ezen idő szakaszban kezdett termeni a' föld, épültek a' teritékes hegyek, megindultak a' Vulkának, sőt meg-voltak már a' tengeri állatok közül leg alább a' tsúfzni nem szokott tsigák-is. A' negyediken az, melyen a' föld meg-nyerte mostani közét a' nappal, holdal, és tsillagokkal. A' két utolsón az, melyen halak, madarak, földön járó állatok, és ember teremtett. — Fő okok az így gon-

gondolkodó böltseknek az, hogy látják minden felé nyomait a' föld színén lassanként munkálkodott természetnek; már pedig ha nem csak szabad, hanem köteletség - is a' Sz. irás fejtegetésében a' betűi értelemről el-állani, midön az ellenkeznék valamely erkölcsi igazsággal, kétség kívül akkor sem képes ahhoz ragaszkodni, midön az egybe nem fér a' tapasztalás által tagadhatatlanná vált természeti valósággal. De maga Moses-is láttatik jelenteni, hogy nem közönséges napokat ért; mert a' közönséges nap azt az időt teszi, mely alatt a' föld a' maga tengelye körül egyszer meg-fordulván egymásután mindenik felét a' napnak fordítja, Moses pedig előre bötsát három napot, és a' negyediken említi, hogy a' nap, és hód világosítói lettek a' földnek. Végre Sz. Agoston (*) abból, hogy illetlen lett volna az Istennek több időt fordítani az ő munkájára, elegendő okot talál arra, hogy a' 6 napokan egy szempillantást értsen; ma pedig mivel ismérni kezdetük a' természetet, még fontosabb okokat találunk annak munkáiban, hogy a' 6 napokan egy hoszfas időnek 6 részeit értsük, és a' mi a' betűi értelemnek el-fatsartatását illeti, kevesebb erőltetéssel tehet 6 nap 6 időszakot, mint egy pertzentést. Ha pedig

alkalmatlanná vitatná valaki még-is ezen kérdést : mi szükség volt az Istennek hat hosszú idő szakaszra várakozni? az feleljen-meg elsőbben erre : mi szükség volt az Istennek 6 napokra, a' ki egy szempillantásban millió világoknak mondgya, hogy légyenek, és léznek? Vagy ha egy szempillantásban lett a' világ lakhatóvá, miért osztja Mofes annak ki-fejtődéseit 6 napokra? Arról kellene itt inkább értekezni, melyik útat kelleffen már tartanunk a' kettő közül azon 6 napoknak értésében? De talám csak akkor fog ez bizonyoson meg-határozthatni; midőn annyira fognak gyűlni a' naponként szaporodó tapasztalások, hogy vakmerőség; nélkül elmondhatja az ember, hogy voltaképpen ismeri a' maga lakhelyét a' földet. Nevezetesen két kérdésben forgó dolognak kell előbb meg-állítani: tapasztalyuk tudni-illik, hogy a' föld színén oly állatok tsonjai találtnak, mellyek ma sohúlt sem laknak, valyon nem ellenkezike' tehát a' természet rendével, hogy állván még egy rendbéli teremtés, vagy-is hogy világ vége előtt egy lábíg ki-vefszen valamely állatoknak neme? Tapasztalyuk tovább, hogy oly állatok tsonjai, oly tsigáknak házai fordulnak ki a' hegyeknek gyomraiból, a' milyenek ma-is élnek,

nek, valyon egybetétehetőe' tehát a' mindenben külömbséget teremtő, és még egy fa levelet-is a' málikához hasonlónak lenni nem engedő Istennek böltséfével, hogy némely tengeri állatok ama hajdoni, el-romlott világból meg maradjanak, és a' földnek mostani állapotjában-is szaporodjanak? Egyéb aránt akár melyik útat választjuk, akár tulajdon értelemben vegyük a' 6 napokat, akár 6 időszakaszt értünk azokon, mind a' két állításban szentül marad ama nagy igazság, a' melyre Móses intézett, hogy egy Isten vagyon, a' ki mindeneiket semmiből teremtett; mind a' két állításban meg-adatik a' természet szavának is az a' figyelmezés, melyet tőlle a' józan élme meg-nem vonhat, a' Szírásnak-is az a' tisztelet, melyre mindenkor méltó egy könyv, mely meg-ismértette a' világgal a' természetnek alkotóját.

(*) Lib. 4. de Genes. ad lit. lib. 11. de Civ. Dei. c. 7.

§. 24.

Ellenben a' kik az emberi nemzetnek nagyobb régiségét vitatják a' pallérozódásból, hibásou itilnek mint az emberről.

Világofságra hozattatván az, hogy akár mely régi-is a' föld kereksege, még sem hazud-

zudtatja meg a' természet a' Sz. irást, mivel amaz csak a' földnek, ez pedig csak az embernek időségéről szól; még ezzel, nints el-szélesztve éppen minden homály; mert tekintvén lokan némely hajdoni nemzeteknek a' mesterségekben, tudományokban, 's egy átalvában a' pallérozottságban tett nagy e-lömeneteleket, azt erőfitik minden erővel, hogy csak ugyan maga az emberi nemzet-is régibb, mintsem Móses írja. De két mivól-tos hibát ejtenek ezen Sz. irás ostromlói; egyet az emberről, mást a' mesterségekről, és tudományokról való itilettételekben. Az első embereket meg-fosztják ök minden o-koskodástól, és Rousseauval arra vesztegetik minden elmésségeket, hogy az embert az ő eredeti, vagy is természeti állapotjában minden elmenélkül való baromnak te-gyék, a' ki nem tudott többet ezen ké-szükségnél: az evés, ivásnál, és nemzésnél, nem-is ismérte, mi a' tulajdon ugy annyira, hogy egy kunyhótskát sem épített magának, másoknak abból való ki-rekesztésével, noha a' madár sem szenved idegen madarat fész-keben, a' medve sem minden medvét bar-langjában, tovább a' ki telyességgel semmi ösztönt nem érzett a' táfasági életre, és a' kinek, a' mint Vieland nyájaskodik, lok e-

zer esztendők el-folyása után hatotta-meg esztét az a' mélységes igazság, hogy 4. kéz többet tehet mint kettő, és 24 többet, mint 4. Ha ilyennek képzeljük az első embert, kétség kívül a' mint majd véghetetlen a' köz hely ő közte, és mi köztünk, úgy az esztendőknek-is milliomonként kellett el-folyni az ő idejétől fogva mostanig; mert éktelen távúl vannak egymástól a' pallérozódásnak ezen lépései: természeti ember, vad ember, pásztori ember, földmivelő ember, mester ember, pallérozott ember. De másképpen van a' dolog; mert honnan lett az első ember? Nem mondhatjuk némely régiekkel, hogy a' földből nőtt ki, mint a' gomba, sem a' régi Anaximanderrel, és az ujj De Mallievel, hogy halból formálódott, sem Lukretziussal, hogy a' természet mind addig próbálgatta magát, míg a' fok ember próbák közül egy olyan jött ki, mint mi vagyunk; mert nem-is képzelhetjük, miképpen hozhatna, de nem-is tapasztalyuk már több ezer esztendőktől fogva, hogy hozott volna a' természet csak egy ujj féle bogarat-is úgy annyira, hogy egy természet felett való erőt kell meg-ismérnünk mint egyéb lelkes állatoknak első lételében, mint kivált képpen az emberében. De az emberbe kü-

lőös ösztönök, és lelki tehetségek-is öntettek, melyeknek ki-kellettén fejlődni, nem hagyta ötet a' bölts Teremtő oly állapotban, melyben azok talám soha ki-nem fejlődtek volna; mert nagy kérdés, mennyire ment volna, vagy inkább ment volna? valamire az okosságban, és pallérozódásban az okatlan állapotban teremtetett, és abban magára hagyatott ember? által láthatjuk tudni-illik, miképpen nevedhetnek az okosság, ha egyszer avagy tsak alig-is elvan kezdve, nem pedig, miképpen kezdődhetik el önön magától. Vegyük fel tsak a' szóllást! okoskodás nélkül-is adhatott némely hangokat az ember, melyekkel örömet, fájdalmát, fzerelmét jelentse, mint az okatlan állatok; de ez nem nyelv, viszont követhette az ember a' természetnek hangjait, a' mint követte is az ilyen szókban: *puff*, *zúg*, *retseg*, *susog* 's a' t. és ez már legalább kezdete-is a' nyelvnek, de ezt nem tselekszi az még! okoskodni nem kezdett ember, ha tsak nem értelem nélkül, mint a' szajkó, és akkor nem nyelv. Rövideden nem lehet képzelni, miképpen származhatott szólás okoskodás nélkül, és viszont miként tehetette meg tsak az első lépéseket-is az okoskodás szóllás nélkül, holott a' gondolkodás

szü-

szüli a' szózatokat , és a' szózatok viszont világosítják a' gondolkodást. Innen Rousseau minekutánna fok ezer esztendőig minden tárfaságon kívül nyargaltatta az erdőben az ő természeti emberét , által lépteti őtet a' tökéletesedésnek azon fokára , melyen ő egy bizonyos tárfat kezdett tartani , és gyermekeivel egy csoportban kerengeni ; de ezen pontról oly sebeseu által viszi őtet az okosság ki nyílásán , a' nyelv fel-találásán , a' tulajdonnak , köz tárfaságnak , törvénynek bé-hozattatásán , hogy maga sem tudja , hová tünt légyen el oly hirtelen az ő természeti embere. Linne , Schreber , és mások egybe szedték azoknak történeteit , a' kik 4. vagy 5. esztendős korokban el-tévelyedvén emberi tárfaságon kívül nevedtek fel ; ezekben semmi nyoma nem találtatott sem az okoskodásnak , sem a' nyelvnek , noha némelyek 15 — 18 esztendős korokban fogattak meg , sőt az idősbekbe az után-is igen kevés eszet verhetett az emberekkel való tárfalkodás. (*) Minekokáért tfak természetesen szólván-is meg-kell ismérnünk , hogy belé öntötte a' Teremtő az első emberbe legalább kezdetét az okoskodásnak , és szólásnak , melyet ő azonnal szaporítani kezdett , a' mint Ádámról olvassuk , hogy nevet adott

adott a' földi állatoknak, és égi madaraknak, a' természet ösztönözte ötet, hogy feleségével, gyermekeivel maradjon, nevedvén a' társaság nevedtek az embernek szükségéi-is, melyek figyelmeteffé tették ötet mind azokra, a' mikkel magán, és a' magáéin felelhetett, a' történet vezette ötet némely szükséges dolgoknak, p. o. az értzeknek fel találására, és a' szorúltság ezfközt keresetett vele a' fel-találtattaknak használására; de a' nagyobbaktól való függésnek, a' tulajdon meg tartásának, igazságának, és törvényeknek szükségét-is hamar által látta a' nagyobb számra szaporodott ember, ösztönöztetvén azonkívül-is a' természettől az atyai hatalomnak meg-ismérésére ugy annyira, hogy éppen nem kéntelen az elme arra, hogy ötet ezer, meg ezer ezftendökig természeti, és vadságbéli állapotban képzelje. — Honnan lehet tehát, hogy a' leg-régibb pallérozott nemzetek-is emlékeznek egy időkorról, melyben ők vadságban éltek? Két észre vétel meg-világosítja a' dolgot; egyik ez: emlékeznek ugyan sok régi nemzetek egy vad állapotról, de nem mindenek; tudgyuk, hogy Europa az Olofzoktól vette a' pallérozottságot, az Olofzak a' Görögöktől, a' Görögök az Egyiptom, és Fénitziabéliektől, ezek

zek megint a' Babilon, és Indiabéliektől,
 de hogy ez a' két utolsó nemzet valaha
 szoros értelemben vad lett volna, mivel
 semmi nyoma nintsen, nem erősítheti senki.
 A' másik ez: nyilván láthatók az utak, mel-
 lyeken a' tudományokban, és mesterségek-
 ben már elő ment emberi nemzetnek né-
 mely részei a' vadságba visszafutnak; mert
 a' leg-pallérozottabb társaságnak-is minden-
 kor pallérozatlanok némely tagjai; nagy a'
 különbség p. o a' Frantziáknál egy Savojar
 pásztor, és egy Párisi polgár között, vala-
 mint Austriában-is egy Tirolisi, és egy Bé-
 tsi lakós között, ez a' különbség volt meg
 az Euphrates, és Indus körül pallérozódó
 eredeti társaságban-is; midőn tehát szaparod-
 vánjaz emberi nemzet terjedni kezdett, midőn
 némely a' köz tsinosulásból kevesebb részt
 vett tagok már ellenségeiktől üldöztetvén
 kietlen pusztákba szaladtak, már tsónak-
 ra ülven a' szélvészről meztelen üres szige-
 tekre vették, már egy áradás, egy föld
 indulás, egy vulkán által minden portékaik-
 tól meg-fosztatván hönnyaiktól megszűnt tá-
 vóztak, kétségkívül ki-kellett nékiek, és még
 inkább az ő maradékaiknak vetkezni lassan-
 ként azon kevés pallérozottságból-is, a' mel-
 lyet magokkal hoztak; kivált ha vagy oly
 hideg ég alá vetődtek, hogy életeknek na-
 gyobb

gyobb részét a' föld alá búva töltötték, mint az Esquimauxok, vagy oly hévségre telepedtek, hogy a' henyélést fő boldogságoknak tartották, mint a' déli szigetek lakói; egyik ősi honnyában gyakorlott mesterségének eszközeit vándorlásokor el-vezette, és oly szigetre vetődven, a' hol vas nintsen, kö féjszével, és tsont-fúrával annyit, mint előbb, nem tehetett, így el-vezett a' mestersége is; a' más el tévelyedven el-felejtette anyai nyelvét hoszszas magánosságában, mint a' Scotziai Selkirk öt éztendők alatt a' Juan Femandes szigetén, (***) az ilyen későbbre magához hasonló bújdosóra akadván vele egy ujj, de a' tárgyak szüksége szerint egy fogyatkozott nyelvet koholt. Így származtak a' helyeknek, és környülállásoknak különbségek szerint különböző vadságu nemzetek, melyek rész szerint már megint ki-derültek, rész szerint máig-is vadságban élnek. Noha azért sok nemzetek emlékeznek még egy sötétes, pallérozatlan állapotról, és még idejét-is lehet adni, mikor a' Görögök makkal éltek; mivel mindazonáltal nem mutathatja meg senki ezen vadságot amaz ősi anya nemzetnél az Eufrates, és Indus mellett, meg-mutathatjuk ellenben, miképpen vadúlhattak el a' többiek, hiba nélkül

kül nem lehet azt állítani, hogy annyi idő kivántatott az emberi nemzetnek mostani kifimulására, a' mennyi kivántatnék p. o. arra, hogy az új Zeelandiai lakófolk magokra hagyattatván Frantziákká vályanak,

(*) Buffon. Naturgeschichte des Menschen. 2-ten Abth.

(**) Allg. Histor. der Reisen 12 Theil.

§. 25.

Mint a' tudományokról, és mesterségekről.

Más hibájok azoknak, a' kik az emberi nemzetet felettébb réginek tartják, az, hogy nem teszik meg a' szükséges különböztetést a' tudományoknak, és mesterségeknek nemei között, vagy-is hogy egybe zavarják az elmének életségétől függő tudományokat, és mesterségeket azokkal, melyekre a' tapasztalás vezeti az embert. Vannak tudniillik tudományok, melyeknek ha egyszer költsát fel-találta valamely éles elme, nagy előmenetelt téfzen benne kevés idő alatt; így a' Geometriának állításai egymásból függenek, mint a' lántz, tsak egy éles eszű embernek élete-is elég volt tehát arra, hogy fel-kapván az első lántzszemet egyenes következéssel ki-hozza belölle leg-alább nagyját.

az egész tudománynak, innen nem tsuda hogy voltak a' régieknek Euclidesszei, és Archimedesszei. Az Astronomia, igaz, hogy oly folytában nem mehetett, de fel-lévén egyszer találva annak kalauzza a' geometria, szapora lépéseket tett ő-is oly tartományokban, a' hol a' felhő ritkaság, és a' tsillagos ég szüntelen ki-van nyitva a' nézőnek szemei előtt, mint Indiában, és Egyiptomban, ha azért meg gondolyuk, mennyire mennek tsak a' mü együgyü pásztoraink-is a' tsillagoknak ismérétében, és az idő tájnak azok járásából való meg-határozásában, nem kívánhatunk fok ezer esztendőket arra, hogy az ég vizsgálásához tudományosan fogó India, Chaldaea, és Egyiptombéliek a' büjdosó tsillagoknak mozgásait meg-esmérjék annyiban, a' mennyire itt szabad szemmel lehet jutni. Mert külömben akármit bámuljunk-is azon, hogy a' régiek a' jeltartót fel-találták, és a' földnek a' nap körül való forgását tanították, bizonyos mindazonáltal, hogy a' valóságos Astronomia tsak ez előtt két, három száz esztendővel kezdődött a' néző tsöknek fel-találása után; és a' Chinabélieknek hires tsillagvizsgálások oly fogyatkozott volt az Európai papoknak oda menetelek előtt, hogy tsak a' múlt 18-dik században tennék le végre azt

a' vélekedést, hogy a' föld négy szegeletü, melynek ök éppen a' közepét lakják. Használóképpen vannak Mesterségek, melyekben ha el-kezd valaki az első lépést, a' többet könnyen meg-tészi a' ferény elme, vagy a' tüzes képzelődés. Idő kellett kétség kívül, míg valaki látván az állatok, és fák árnyékát el-kezdene a' kép-írást, de a' kép-írásból hamar származott a' jel-írás (hieroglyphum) és a' jel-írásból a' betű-írás. A' Görögök alig jöttek völt ki a' vadsághól, midőn Homer a' maga hasonlíthatatlan verseit írta; a' 'Sidók pedig soha nevet nem szerzetek magoknak a' pallérozottságban, és még-is a' Horátz leg-szebb Ódáival vetekednek némely 'Sóltárok. Általában a' vers szerzés, az ékefen szóllás, a' kép faragás, és rajzolás, az építő, és más ékes mester-ségek, mivel a' mindenkor előttünk álló természetnek követései, csak hamar virágzásra jutottak olyan kertekben, a' hol öntöztettek, mint régentén a' Görögöknél, és Rómaiaknál, a' későbbi időkben 14-dik Lajos alatt a' Frantziáknál, a' Medici házból való uralkodók alatt az Olaszoknál; egyebütt nem lévén ösztönök vagy soha elő nem mennek, vagy a' leg-felsőbb fokról is le esnek. Rövideden mely kevésé figjön a'

szép

szép mesterségeknék folyása az időtől, elegendőképpen ki-tettzik abból, hogy benne nem hogy felyül haladnok, de még el-sem értük azokat, a' kik előttünk 2, 3 ezer esztendővel éltek. A' hasznos mesterségeket pedig fiettette ugyan a' szükség, de még inkább a' történet, és a' természetől nyújtott alkalmatosság; rezet, és egyéb értzet hamar talált némely nemzet, a' melynél azt a' folyó viz darabokban hordotta, a' más nemzetnél a' természet így nem fegéltvén a' kö, és tsont eszköz találtatik máig-is. Fenitziában oly fővényel van bé-hintve az egész tartomány, hogy tűz tétetvén reá azzonnal fel-találtatott az üveg; és egy éh komondor fel-falván a' tenger partjáról egy tsigát alkalmatosságot ada a' skárlátnak fel-találására veresen festett ajakival. 's a' t. Vannak ellenben mesterségek, és tudományok, mellyek inkább a' tapasztalással, és a' tapasztalásra meg-kivántató idővel vannak öszve köttetve, ilyen a' természetnek tudománya az ő telyes foglalatjában, úgy-mint a' Phisica, Chemia, az állatok, növények, ásványok ismérte; és igazság szerént az ilyenekből kell az embernek régiségéről, úgy-mint az időt illető dologról itilnünk. Mik voltak pedig ezekben a' régiek a' mo-

itani

staniakhoz képest, hanem gyermekek? A
magnestő, a' puska-por, a' könyv nyomta-
tás, az égi gyantának természete, a' levegő
égnek fel-bontása, az élő, és életnélkül való
testek belső mivoltának ismérte, és számta-
lan effélék mind a' később időknek szülemé-
nyei ugy annyira, hogy a' tudományokban,
és mesterségekben tett előmenetel el-rontja
inkább, mint erősíti azon vélekedést, hogy száz,
meg-száz ezer esztendő az emberi nemzet.

§. 26.

*Hitebénemvehető tanúi az emberi nemzet ré-
giségének némely ó Krónikák-is, úgy-
mint az Indiabéliek krónikája.*

Paw, Pallás, Bailly, Buffon Siberiban
keretik a' Paradisom helyét, az északi Ásiá-
ba helyeztetik a' leg-első, az anya nemze-
tet, a' melytől származtak, és a' pallérozó-
dást vették minden egyéb nemzetségek. Fő
okok ezen tudósoknak az, hogy leg-magassabb
lévén Ásiának északi részei leg-hamarabb hül-
tek meg, ha a' föld valaha égett, leg-hama-
rább száradtak-meg, ha a' föld színét valaha
viz borította. De az első, a' magán segél-
teni nem igen tudó embernek nem volt elég,
hogy az ő lak helyét se tűz ne égeffe, se

viz ne ártassa, bővelkedni kellett annak az ingyen termő természetnek mindennemű ajándékival; e' felett semmi nyoma nem lázlik annak, miképpen költöztek amaz északi tartományokból a' déliekre a' mesterségek, és tudományok; sőt nints oly elvetett, oly homályos nemzet a' föld kerekiségén, melynek leg-alább neve ne vólna, ha egyebe nints is, egyedül ez a' vélt anya nemzet nevetlen; innen az emberiség böltsőjének tsak ugyan a' déli Ásiát tartják a' tudósok közönségesebben, és pedig Indiát. Az Indiabelieknek füstös írásai négy idő-szakaszra osztva jegyzik fel az emberi nemzetnek történeteit. Az első időszakasz 3,200,000 esztendőket foglal magában; ez mondatik az ártatlanság idejének, 21 singni magasságu vala akkor az ember, és élt 100,000 esztendőig. A' második, mely 2,400,000 esztendőt téfzen, a' meg-vettetés idejének neveztetik; mert abban meg-vesztegettetett harmada az embereknek, törpébbek kezdének lenni, és leg-felyebb sem éltek tovább 10,000 esztendőknél. Az harmadik tartott 1,600,000 esztendőig; ebben már fele megromlott az embereknek, a' kik mind inkább aprósodtak, és tsak 1000 esztendőt éltek.

A' negyedik időszakasz, a' közönséges megvesztegettetésnek ideje 400,000 esztendőből fog állani, de ezekből nem tölt el még több 4900 esztendőknél, és midőn a' hátra lévő 395,100 esztendő kis eltelnek, akkor világvége lesz. (*) Ez a' kronika tehát nem csak azt teszi előnkbe, mióta lakja ember a' földet, hanem megjegyzi azt is, meddig fogja ezután lakni. Higyje, a' ki mindent nagyra betsüll, a' mi csak ellenkezik a' Sz. írással.

(*) Robertson, Historische Untersuchungen über die Kenntniße der Alten von Hindostan.

§. 27.

A' Babilonbéliék Kronikája.

Ha egy nemzet ditsekedhetett valaha az ő régiségével, főképpen ditsekedhettek a' Chaldaeusok; mert a' világi história sem tud régibbet előmutatni náluknál, sőt a' tudósok többnire az ő földökön, úgy mint a' Tigris, és Eufrates között kerelik a' Sennár mezejét, melyen az emberek megtelepedének a' viz özön után, a' Sz. írás is Nemrod-ról a' Noé fiának Chámnak unokájáról említi, hogy szerzője volt a' Babilóniai Királyságnak. De szégyen lett volna a' Chaldaeusok-

nak ennél nagyobb régiféggel elő nem állhatni, midőn más nemzetek milliom, meg-milliom esztendőkről beszéltek: azért egy papjok Berofus Könyvet írván nemzetének történeteiről 150,000 esztendőkre vizá vivé annak eredetét, és elő-is számlalá egy fereg neveit a' Királyoknak. De honnan írt ki ily homályos régiségeket? ő nem hozhat elő femmi bizonyságokat, ugy-mond; mert egyik Királyok Nabonalsár meg-égettette minden történetes Könyveket, hogy az ő neve volna első a' Babiloniai Királyok laistromában, Furtsa mentség! ha meg-égettette, honnan beszélsz 150,000 esztendő előtt történt dólgookról? ha meg-nem égettette, miért nem adod urát mondásidnak? Figyelmetességre méltóbb dolog itt az, hogy minekutánna, meg-vette volna Nagy Sándor Babilon várofsát, Calisthenes Philosophus egy ez ő baráti közül 1907 esztendőkről való ástronomiaí jegyzéseket talált ottan, és el-küldötte azokat Arisztotelesnek. Ez az esztendő szám szinte fel-mégyen a' viz özönig, és így a' Chaldeufoknak mindjárt a' viz özön után jártafoknak kellett volna lenni az égnek vizsgálásában; a' mi ugyan nem lehetlen, mivel meg-tétethettek még a' viz özön előtt, és meg-maradhattak a' Nőé nemzetse-

zetségében a' tsillagok ismeretének némely lépései; de azonkívül-is kétségbe hozzák a' tudófolk ezen jegyzéseket, nem azért, mivel a' Sz. írásnak idő számvetésével ellenkezni láttatnak, a' mint a' Millót historiájának magyar fordítója értekezik, hanem azért, mivel Calistenes a' Kristus előtt mintegy 300 esztendővel élt, és még-is senki a' régi írók közül ezen küldeményről nem emlékezik egészen Simplicius Philosophusig, a' ki Kristus után 600, következésképpen Chalisthenes után 900 esztendővel élt. Egyébként a' tsillagok járái meg-jegyezethetnek mint eléfelé a' jövőre, mint hátrafelé az el-múlt esztendőkre az égvisgálónak tettzése szerént, innen ha még hat-szor annyi esztendőt foglaló jegyzéseket talál vólna-is Calisthenes Babiloniában, nem következnek belőlle sem az, hogy a' jegyzések az első meg-jegyzett esztendőben kezdetek tétetni, sem az, hogy a' meg-jegyzett esztendők mind el-folytak.

§. 28.

Az Egyiptombéliek Kronikája.

Semmi annyira nem boszszantja a' józan elmét, mint az Egyiptombélieknek időszám-lálások. Az ők földökön lett leg-először em-

ember a' világra ki-növé a' Nilusnak, ifzap-
 jából, mint a' nád. Ügyetlenek, és magok-
 kal tehetetlenek lévén az első emberek kö-
 nyörültek rajtok a' menybéliek, Vulkánus,
 Saturnus, Isis, Oriris, és más istenek ma-
 gokra vállalván a' Királyságot uralkodtak he-
 ten 10,900 ezrtendőig. Őket követték a'
 Királyi székben kilentz fél istenek meg-meg
 egy iszonyatos hosszú ideig, végre csak
 nem számtalan századok ntá emberekre szál-
 la a' Királyság, kik közül első volt Ménes,
 vagy-is Mizraim. A' nevezetesebb történet-
 írók szerént ez a' Ménes Chámnak fia, Nó-
 énak unokája volt, a' ki meg-telepedvén
 Egyiptomban országolni kezdett a' vele oda
 szállott népetskén. Itt kezdődik tehát az
 Egyiptombéli Királyoknak históriájok, de még
 itt zavarosabb az, mintsem hogy út mutató
 fonalat lehetne találni az abban való el-igazo-
 dásra; mert Manetho Menestől fogva a' Per-
 sáknak Egyiptomba való bé-ütésekig, mely
 történt Krifus-előtt mint-egy 525 ezrtendök-
 kel, 31 dynastiákat, királyi familiákat szám-
 lál, a' kik egész Egyiptomon több mint 5000
 ezrtendőig uralkodtak, mely szerént az ő
 országok nem csak a' víz özönnél, hanem az
 emberi nemzetnél-is régibb volna. Némel-
 lyek annyi hitelt adnak Manethónak ezen
 dyna-

dynastiák dőlésében, mint szintén az isten, és fél-isten Királyoknak előszámlálásában; mások azt tartják, hogy a' támentalan számú Királyok nem egymásután uralkodtak az egész országon, hanem több apró Királyságokra lévén elszakadozva, Egyiptom, egyfzersmind tizenketten is ültek néha néha a' Királyi székekben, mint akkor-is, midőn a' híres labirinthus épült; amit vagy észre nem vévén Manetho a' régiségnek homálya miat, vagy szántszándékkal akarván öregbiteni nemzetének régiségét, egy sorba, vagy-is egymás után, és nem egymás mellé helyezetteti őket, és e' miat nő oly nagyra az ők uralkodások esztendeinek száma. Akár hogy légyen-is ez, bizonyos az, hogy Egyiptomnak rendes, és hiteles históriája tsak Psammetichus Királyon kezdődik, Kristus előtt mintegy 670 esztendővel; a' mi az előtt vagyon, mind homály, és zavarék ugy annyira, hogy méltónak sem tartják a' jobb izzlésű tudóiak, hogy abban az ember valami világófságot, rendet, meghatározható időszámot keresni igyekezzen. Egy vagyon még-is, a' mi itten meg-fejtést érdemel; tudni-illik midőn Egyiptomba utazna Ábrahám, ott egy már rendbe szedett országot, Királyt, törvény alatt élő nemzetet talált, holott a'

viz özöntől fogva ezen utazásig nem szám-
lál maga a' Sz. írás többet 500 esztendő-
nél, mely idő felettébb rövidnek látszik ar-
ra, hogy a' Nőe maradéki Sennár mezejéről
Egyptomba vetődjenek, és ottan egy pallé-
rozott nemzetre szaporodjanak. De nem vi-
gyáztván-is arra, hogy az említett idökre
nézve bizontalanságot hozott bé a' Sz. írás-
ba a' régi írődeákoknak vigyázatlanságok ugy
annyira, hogy ama régi Samariai 'Sidó bi-
blia 5, vagy 6 száz esztendővel-iskésőbbre
téli az Ábrahám születését, mint a' közön-
séges Deák Sz. írásban olvassuk; fel-kell ven-
ni először, hogy Egyptom nem azon tarto-
mányok közül való, melyekben az ember-
nek hofzfas idő alatt kellett ki-verdödni a'
vadságból; söt inkább egy azon országok
közül, melyek a' viz özön után leg-hama-
rább meg-népesedének, magokkal vivének te-
hát bé ada a' Nőe maradéki holmi mestersé-
geket, rend tartást, és leg-alább annyi pal-
lérozottságot, a' mennyi a' helyben mara-
dott tör'sök nemzetnél találtatott. Másod-
szor egy tartomány fints a' világon, mely
ótsóbban, és kevesebb gondal táplálná lakó-
fit, mint Egyptom régentén, innen igen ha-
mar tenyészett benne valaha az emberi nem-
zet, és, a' mi egy ily kis országnak felet-
több

több fok, 27 milliomokra-is fel-ment a' lakókók száma. Harmadszor Egyptom egy hofzszú völgy a' Nilusnak mentében, ottan tehát öszve csoportozva lakván az emberek a' víz mellett, annál gyorsabban mozdította elő a' tudományt, és mesterséget a' tárfasági élet minél későbben jutnak a' pallérozódásnak avagy' csak alsó fokaira-is a' kerengő páfztorok, vagy a' magoknak élő egyesemberek. Végtére negyedszer Móses azt jegyzi - meg, hogy Ábrahám Egyptomban nemzetet, és Királyt talált, nem vélheti pedig senki-is okofon, hogy már akkor 27 millióra ment vólt a' lakókók száma, hogy oly felséges vólt már Thebe, mint Herodotus rajzolya, hogy állottak már a' mindeneket meg emézfűtő időn-is győzedelmeskedő, és maig-is álló pirámisok. 's a' későbbi időnek több nevezetes szüleményei,

§. 29.

A' Chinabéliek Kronikája.

Tsak könnyű szerű élőkövetek valának az elő számlált hajdoni nemzetek; a' Chinabélieken veti meg főképpen lábát Voltaire, hogy a' Sz. írásnak hiteleségét a' földre le verhesse. Ez a' felséges nemzet mindenben
meg-

meg-különbözteti magát a' több nemzetektől, milliom esztendőket számlál, és még-is csaknem egyedül ő a' régi nemzetek között, mely a' maga históriáját a' világ teremtetésén nem kezdi. Még a' több nemzetek históriájáról nem is álmadott senki, midőn Fo-hi Chinát 100,000 Emberből-álló hadifereggel meg-hódoltatta, és a' föld népét bölts törvények által religio nélkül-is böldeggá tette, a' népnek eleit asztronomiára tanította, innen a' nevezetesebb mesterségek, és tudományok, a' tsillagok járásának ki-mérése, a' könyvnyomtatás, a' puskapor, az építő mesterség, 's a' t. már virágzottak Chinában, midőn a' Görögök, és Rómaiak még a' vad-ságnak hőmályában fenteregnének. Egy szóval egy nemzet sem tudja oly régi, 's oly hofzszas laisztrómát elő mutatni a' maga fejlődelseinek, mint a' Chinabéliek, és a' mi több, az ő időszámvetésekhez legkífsebb kétség sem férhet, mivel nállok minden esztendőégi jegyzésekkel vagyon meg-petsételeve. Nagy mondások ezek, ha igazak. Láffuk hányadán vagyon a' dolog! „A' Chinai milliom, meg milliom esztendőket számlál, „ Igen-is a' tudatlan köfség, a' tudólok pedig nevetik ezen képtelen régiséget, és tsudálkoznak, hogy némely Európabéliek erővel régibbeknek

nek tészik őket, mint ők önnön magokat, ö tőlök tudgyuk, hogy egy időben, mely Kristus előtt a' 213-dik esztendőre esik, Chi-hoam-ti Tsáfzár egybe szedette, és mind meg-égettette a' történetes könyveket 500 tudós férfiakkal együtt, a' kik hogy a' könyveket meg-tarsák, azokkal a' hegyekre szaladtak vala; egyetlen egy régi Krónika, mely *tsu shu*-nak neveztetik, maradott meg a' tüztől, és ez iratott a' Keresztény időszámítás előtt 300 esztendővel. Ezen okra nézve midőn a' könyvégetés után 150 esztendővel egy históriai gyűjtemény jönne ki Chinában, meg-vallá annak szerzője, hogy ő azokról, a' mik előtte 800 esztendővel történtek, semmi bizonyost nem mondhat. De a' könyvégetés előtt sem mondhatott volna sokkal több bizonyost; mert a' Chinabéli böltseknek dísze Confucius Kristus előtt az ötödik században, tehát a' könyvégetés előtt élt, még-is nemzetének Krónikáját csak Kristus előtt 700 esztendővel kezdi. Ugyan ezen idő pontban kezdették a' Chaldeusok, és Görögök-is a' Nabonassártól neveztetett, a' világosabb, és hitelesebb időszámítását, a' miből az a' gyanu, hogy a' Chaldeusoktól vették a' Chinabéliek az idővetégetésnek tudományát, és hogy maga Confucius tanítvány-

ványja volt valamelyik Braminnak. Így számlálnak a' Chinabéliek milliom, meg milliom ezrendöket, azért nem tsuda, hogy históriájokat a' világ teremtésén nem kezdik. De miért kezdik más régi népek, az India, a' Babilon, a' Fenitzia, az Egyptombéliek? Mert mivel ezek leg-közelebbről származtak Noétól, fen maradt nállok holmi homályos, és azután mesékkal elegyedett emlékezete mint a' világ kezdetének, mint a' viz özönnek; a' mint idehátrább meglátjuk, tehát tsak azt nyeri Voltaire ezen észre vételével a' maga Chinabélieinek számára, hogy ök ujjabbak a' több régi nemzeteknél, mivel hozzájuk ezen hagyománynak tsak árnyéka sem hatott. „Még a' több nemzetek históriájáról nem-is álmadott senki, midön Fo-hi 100,000 főből álló sereggel Chinát meghódította, Valyon honnan jött tehát ez a' pallérozott hadi vezér? Ha minden ismeretes régi nemzetek ujjabbak a' Chinabélieknél, és a' Chinabéliek-is Fo-hinak hazzájok menetele után kezdének simólni, egy valóságos *terra incognita* az ő született földje. „A' föld népét religio nélkül-is bölts törvények által böldogá tette, „Azért választattak ki, es tartattak meg a' könyvégetéskor a' religióhoz tartozó könyvek, azért van ma-is Chinában háromféle

pogány religio, azért vannak nállok Bonzok, vagyis papok, és pagodák, vagy-is templomok. „A' népnek eleit astronomiára tanította. „A' Chinabéli tsak azt beszéli felölle, hogy ő tanította a' népet kenyeret sütni, a' házi barmokkal élni, hálót kötni; a' 100,000-ből álló hadi sereg, az astronomiának, és szép tudományoknak Fo-hi által lett tanitása, és más felséges dolgok a' Voltaire adakozásából járultak hozzája. „A' mesterségek, és tudományok már virágoztak Chinában, midön a' Görögök, Rómaiak, mások még vadságban fenteregének. „Leg-alább az astronomiaról tudjuk, hogy a' Chaldeusok, és Egyptombéliek hamarabb ismerték a' jeltartót, mint a' Chinabéliek, valamint azt-is, hogy a' Chinabéliek még a' földet szegletesnek gondolták, midön már más nemzetek annak a' nap körül való forgását tanítanak. Egyéb mesterségeket, és tudományokat ha későbbben kezdték a' Görögök, és Rómaiak, és még is sokkal felyül tudták azokban haladni a' Chinabélieket, jele, hogy azoknak virágzása éppen oly régiségre szükségesképpen nem mutat. „Egy nemzet sem tudja oly régi, oly hofzszas laistromát előmútatni a' maga fejedelmeinek. „Látók, hol kezdik a' Chinabéli tudósok az ő Krónikájokat; látók, hogy ha felyebb akarnak-is kezdeni, nem volna hi-

teles, mivel magok valyák, hogy a' régi könyvek el-égtek. „Ugyde az ő időszám-lálásokhoz leg-kifsebb kétség sem férhet, mivel nállok minden esztendő égi jegyzésekkel meg-vagyon erősítve, és így az égnek történetei az ő földi históriájoknak ostromolhatatlan bizonyági lettek. „ Erre kettő-is a' felelet: Egy az, hogy Confucius a' maga égi jegyzéseit Kristus előtt 700 esztendővel kezdete, e' mellett ő a' Chinabéli böltseknek feje volt, még-is a' 36 nap, 's hód fogyatkozások között, melyeket ő fel-jegyzett, egy néhány hamisnak találtatik; milyeneknek nem kell tehát lenni amaz iminnen amonnan szedetett égi jegyzéseknek, melyekről mondatik, hogy Confucius előtt egy néhány ezer esztendővel tétettek? Valyon nem kezdtek volna e' felyebb a' Chinai tudósok a' magok krónikájokat, ha oly bizonyoson építhettek volna ezen égi jegyzésekre? Más az, hogy a' mint, felyebb-is emlitém, a' tsillagok járását fel-vetheti az ahoz értő ember mint az el-múlt mint, a' jövendő esztendőkre úgy annyira, hogy meg-mondhatja a' napnak, és hód-nak változásait előre ezer esztendőkre-is, és megint készíthet kalendáriumat az el-múlt századoknak akár melyik esztendejére. Hogy pedig a' Chinabéli égi jegyzések nem mind

tapasztalásból, hanem sokszor felvetés által estek, ki tettik mint abból, hogy némely nap 's hóld fogyatkozások hibásoknak találtak, holott hibázhatott a' felvető, nem pedig a' tapasztaló, mint abból, hogy más egy pár fogyatkozásai a' napnak, vagy hóldnak valóságosak ugyan, de Chinában láthatatlanok voltak. Ily móddal jegyezhetek fel ök egy nap fogyatkozást Kristus előtt az 2155-dik esztendőre, a' mely móddal az Európai Missionariusok a' tsillagok járását vizsgálva felé vetégetvén úgy találtak, hogy azon nap fogyatkozás ugyan azon esztendőben valósággal megtörtént. Ilyen a' Chinabeliek régiségének ostromolhatatlan bizonyossága! — Valameddig a' Chinabeli könyveknek Európában csak hire hallatott, valameddig az oda való dolgokról csak némely levelekből lehetett itéletet tenni, könnyű volt ezen roppant nemzetnek egy akár mely nagy régiséget tulajdonítani, és Moses ellen *Fo-hit* hántorgatni; de mióta a' Chinai könyveknek gyűjteménye a' Párisi könyvtárban találtak, mióta némely Európai tudósok a' Chinai nyelvben annyira mentek, hogy ezen nemzetnek történeteit az ő tulajdon írásaiából, úgy-mint egyenesen a' kútfőből merithetik, sőt ezen könyveket Európai nyelvek-

vekre fordítani-is kezdik, már az ólta *Fo-hit* valamint a' Chinabéliek magok, úgy az Európaiak-is ama mesés idökre hátra vetik, és gyanítják, hogy talán soha sem-is élt ö a' világon, hanem eleintén valamely nagy természeti változás, p. o. egy rendkívül való áradás jelentetett ezen név által, mely annyit téfszen, mint a' vizeknek fel-emelkedése; a' honnan késöbbre a' személyesítésben azon kívül-is gyakorlott régiség egy fedelmet formált; az ólta szintugy le-szállott Chinának régisége, mint szintén népesége; ezt-is ez előtt 300 millióra vetették, és tavaly maga a' Pekingi udvari ujjság tsak 55 millióra számlálá. (*) Egy szóval meg bultak azólta a' Chinából Moses ellen hozott fegyverek, és a' jövendő világnak oktatására az *Evangiles du Jour, Bible en-fin expliquée*, és más ilyen szabásu fegyvertárakban ro'sdásodnának, ha egyegy Versegi azokat elő nem venné, és a' feltudósoknak egész hitetlenségekre ujra ki-fenni nem iparkodna.

(**)

(*) Hamb. Journ. 1802 October.

(**) A' ki bövebben akar értekezni a' Chinabélieknek régiségéről, olvassa Gatterers *historisches Journal*, 1 Th.

§ 30.

Egybe vettetik Mozes más régi írókka.

Ezen tizikkelnek bé-fejezése gyanánt ves-
sük egybe a' Sz. írást a' régi pogány nemze-
tek íráival, és hagyományival; hogy annál kön-
nyebben meg-ítélhesse a' józan elme, melyik
részről van a' nagyobb hitelesség a' világ-
nak régisége iránt.

Először valamint annál ditsőségesebbnek
tartatik a' nemesség, minél régibb, úgy magát
igen régi, sőt a' leg-régibb nemzetnek tartani
közönséges gondolkodás módja volt ama
sötétes időkben úgy annyira, hogy egy nem-
zet a' mással vetélkedne a' régiségről; tudva
vagyon, miképpen szólalkozott volt ez i-
ránt ösze egy Scitha egy Egyiptomi ember-
rel; Psammetichus Egyiptomi Királyról ol-
vassuk, hogy véget akarván vetni ezen vetélke-
désnek, két szótalan kisedet emberi társa-
ságon kívül neveltetett fel, hogy ezeknek
szóllásából meg tudná, melyik az eredeti nyelv,
és a' nyelvből, melyik a' leg-régibb nem-
zet. Erre nézve nem volt szükség, hogy
öszve beszélyenek a' nemzetek az iránt,
hogy ki - ki magának ezer, meg-ezer esz-
tedökre terjedő krónikát írjon; mindeniknél
vágyódott a' kevelység a' leg-régibb neve-
zetre, és a' tudatlanság meg-szerzette azt,
F. mert

mert minél sűrűbb homályban volt valamely nemzetnek eredete, annál régiebbnek gondolhatta, mondhatta-is ő magát. A' honnan, ha egyéb okok arra nem volnának-is, már méltó gyanú fér ama régi krónikáknak íróihoz, hogy hazájoknak kedvezvén az esztendőök számát szántszándékkal-is szaporították. Ellenben Mósesnek az tulajdonitatik hibául, hogy nagyobb régiségről nem beszéll; de mitsoda gyanú férhet hozzá, hogy nem beszéll? A' Királyi udvarban, és az Egyptomi börtseknek minden tudományiban nevedvén tudta ő, minémü régiséget tulajdonítanak magoknak a' nemzetek, ha azért a' maga fejből írta volna a' viz özön előtt, és után való dolgokat, mi lesz vala könnyebb, mint az emberi nemzetnek eredetét néhány milliom esztendőekkel-is elébb tenni, és ez által a' magok régiségekkel kevélykedő népknél hitelt találni? Mivel tehát látta, mennyivel különbözik az ő idő számlálása a' többiekétől, és még-is a' mellett maradott, megmutatta ez által mint azt, hogy jegzéleit az ujjából nem szopta, mint azt, hogy igazságot szerető író volt.

Másodszor minden régi nemzeteknek írási, hagyományi, beszédi az ő régiségek iránt oly tele vannak ellenmondásokkal, hogy

nints

mint az az időszámvető, a' ki azokon el-
 mennyen. Vegyük bár az Egyiptombélie-
 ket! Midőn Herodotus nállok járna, és a' ré-
 gi dolgokról tudakozódna, a' Thebei papok
 tsak 11,340 ezstendőkre vetették a' magok
 régiségeket, mások 100 ezerekkel sem elé-
 gedtek-meg, 341 Királyi familiákat, és ki-
 benkiben 341 Királyokat, meg-meg 341 fő-
 papokat számláltak. Manetho 10,900, Sitzi-
 liai Diodor 18,000 ezstendőket ad az isten
 Királyoknak. Hasonlóképpen a' Chinabéliek-
 nél a' könyvégetés után ki-jött történetes
 gyűjteménynek szerzője a' maga ideje előtt
 800 ezstendőket mond bizonyosoknak, Con-
 fucius már kevesebbet, ugy-mint a' Kristus
 előtt tsak hét százat, a' Qvantong tartomány-
 béli Mandarin, és Vicekirály pedig meg-
 veti mind azokat, a' mik a' keresztény idő-
 számláláson felyül mennek 420 ezstendő-
 vel. Ily bizonytalanságokat könnyű volna
 meg-jegyzeni a' több régi nemzeteknél-is.
 Ellenben a' Sido nemzetnek krónikájában tsak
 az a' kevés különbözőség találtatik, melyet a' bi-
 bliának egy nyelvről másra való fordításában, és
 számtalanfzori ujra írásában annál nehezebb va-
 la el-kerülni, mivel a' számokat mint a' Sidoók,
 mint a' Görögök ugyan azon betűkkel írják, mel-
 lyekkel a' szókat; az a' különbözőség tudni-illik,

hogy a' Görög bibliák Ádámtól fogva Ábrahámig 1500 esztendővel többet számlálnak, mint a' 'Sidók.

Harmadszor ha szemre vesszük a' kútforrásokat, melyekből ama híres nemzetek a' magok régiségeiknek bizonyításit merítették, igen zavarófoknak talályuk azokat. A' Chinabélieknek régi írásaik el-égtek, de minek-előtte el-égtek vólnais, nem tartá méltónak Confucius, hogy azokan építsen, a' mint már emlitém. Azok közül, a' kik az Egyiptomi históriában nevezetesebbek, Herodotus élt Kristus előtt 400, Manetho 300, Sitziliai Diodor néhány esztendőekkel, és még-is tiz, tizennyóltz ezerekről beszéllenek. Való ugyan, hogy Manetho oda való pap, és a' régi íráfoknak őrzője lévén, azokból szedegethette jegyzéseit, de ki áll jót ma akár ezen régi íráfokról, akár az azokból vett jegyzésekről, miuekutánna amazok egészen el-vesztek, ezeknek, tsak holmi morsaleki maradtak? ki-határozza meg, melyiknek van igazsága a' három írók közzül, mivel egymástól sok ezer esztendőben különböznek? A' bizonyos, hogy Manetho maga sem mind értette azon régi íráfokat, vagy inkább képeket, melyeknek őrzője vólt; mert hogy

az Egyiptomi istenek eleintén nem egyebek, hanem tsupa hieroglyphumok, jelíráfok voltak, ki-tetzik az ök rajzolatokból-is: Mendes ketske fővel, és lábbal íratik, Ofiris bika képében, Isis aszfzony formában ugyan, de tehén szarvakkal, egyik kezében dorombot, a' másban egy korsó vizet tartván, a' hires Ammon Jupiter herbéts, Ambis pedig kutya fővel, 's a' t, holott ha isteneket akartak volna jelenteni ezen figuráknak szerzői, leg-alább emberi ábrázattal meg-tisztelték volna őket, ugy-mint a' melynél nemefebbet nem rajzolhattak. Ilyen figurákkal éltek tudni-illik az emberek az írásnak fel-találtatása előtt a' magok gondolataknak, vagy némely történeteknek fel-jegyzésére, mely figuráknak értelme lassanként feledékenységre ment a' betű írásnak fel-találása után ugy annyira, hogy végtére csak a' papok ditsekedtek azoknak értésével, de ök sem értették, hanem azokból istenek képeit koholtak utat vesztett képzelődéseikben, a' honnan temérdekre szaporodott mint az ilyen nevetséges isteneknek, mint az ő országlások esztendeinek száma.

(*) A' Babilóniai, és Indiai régiségekről úgy írt Ktesias a' Kristus előtt mintegy 400 esztendővel, hogy sem a' vele szinte egykori Aristoteles, sem Plutarchus előtt hitele nintsen,

tsen, mivel a' dólgot szemlátomást nagyítja; később, és mégis sokakban hitelesebben írt nállánál Berofus, de ő-is, a' mint látók, önnön maga alatt vágja le a' fát, midön nemzetét felettébb réginek akarja tenni. A' Fénitziabélieknek írója Sanchoniaton, még ma-is kétséges, élte' valaha a' világon? e' felett az ő nevét hordozó íráfoknak; valamint a' több régi írók munkáinak-is tsak holmi darabotskái akadtak meg imitt amott a' későbbi íróknak könyveiben, ily gyenge lábon állanak ama hires nemzetek régiségeről való bizonyítáfok. Ellenben a' Sz. írásbéli jegyzéseket az időnek félbe szakadatlan során fel-vihetjük egészen magokig a' feljegyzett történetekig: mostantól fogva a' Krisztusig, a' Krisztustól fogva a' bibliának Görög-re való fordításáig, mely történt 70 férfiak által Egyiptomban Ptolemeus Philadelphus Király rendeléséből; ettől fogva a' Sidóság-nak a' fogságból való visszfa jöveteléig, (mert hogy ezen időtájban Esdrás Főpap koholta legyen a' Mofés könyveit, a' Sóltárokot, a' Proféták írásit, ezt még nevetségefebb erősíteni, mint amaz egyébképpen tudós Harduinus erősítette, hogy a' Cicero, Virgilius, Tacitus, és más írók remek munkáit mind a' barátok költötték a' sötétes századokban) Tehát a' Babilóniából való visszfa költözéstől fogva a' Juda, és Izrael Királyságoknak egy-

egymástól való szakadásokig, és a' Samáriai bibliának le-irattatásáig; ettől fogva Dávidig, a' ki a' Mósestől le irt dolgokat énekekbe foglalta; Dávidtól fogva Jósuéig, a' ki végső intésében a' népet a' Móses tetteire, ugymint szemekkel látott dolgokra emlékezteti. Ezen hosszú idő során fel-egészsen magáig Moselig nem lehet gondolni egy idő pontot, melyben az ő nevét hordozó könyvek a' bennek meg-írt dolgokkal együtt ne lettek volna; mely-régi könyveknek, és dolgoknak több, mint 3000 ezrtendők után-is minden nap meg ujjuló tsalhatatlan bizonyosága a' Móses által Egyiptomból ki-hozatott, egy darab ideig tartó virágzása után idegen tartományokra vitetett; de megint hönnyába visszafizaköltözött, ugyantfak már végképpen számkivettetett, és majd 2000 ezrtendőtől fogva a' világon szerte szélyel kerengő, és még ma-is a' maga Móseséhez változhatatlanul ragaszkodó 'Sidó nemzet. De annak meg-fejtésében sints nagy nehétség, honnan vette légyen Moses világ kezdetétől fogva a' maga idejeig történt változásokat; mert ugy tekintvén-is ötet, mint más világi történet író, oly hosszú életűek voltak a' világnak elején az emberek, mivel első 'sengejében, és etejében vala még a' természet,

hogy

hogy Ádámtól fogva Ábrahámig csak 4, vagy
 5 kézen kellett megfordulni amaz eredeti
 történeteknek, és így noha fok esztendőn,
 de kevés szájakon mentek által, azért tisz-
 tán maradtak a' hagyományok. Egyébként
 az most a' kerefstény böltsenek közönsé-
 gesebb, és a' Mofes első könyvének tekin-
 tetével meg-is egyezőbb tanítások, hogy az
 első időknek történetei Isteni gondviseletről
 emlékeztető énekekben foglalva, sőt a' be-
 tüknek fel-találtatások után rövid darabokban
 le-is írva tartattak az Isten népének tör-
 sők atyáinak, melyeket az után Mofes egybe sze-
 dett, és munkájának kezdetére függesztette,
 a' honnan történt, hogy kivált a' teremés,
 és a' víz özön le-írásában más szókkal két-
 szzer-is elé-fordul azon egy dolog. Akármint
 ment-is az végben, oly rendbe adja elő
 Mofes azon történeteket, oly meg-határoz-
 va írja le mindennek helyét, idejét kör-
 nyulállását, oly szorgalmatoson jegyzi fel
 a' familiáknak ágazásait, a' nemzetségeknek
 egymásra következéseit, hogy telyes lehe-
 retlen lett volna később időkben másnak a'
 Mofes neve alatt így írni, de magának Mo-
 sesnek-is tsupán a' maga fejéből koholni a'
 nélkül, hogy a' költésnek holmi bélyege sem
 egy, sem más helyt ki-ne kakutsáljon.

Negyedszer a' földnek népefsége temérdek ugyan magában vévén, mert nagy szám ezer millió, de még tsekély ahhoz hasonlítva, a' mekkora lehetne, és fog-is lenni, kivált a' világnak három leg-tágasabb részeiben. Szinte így a' tudományok és mesterségek-is álmélkodtató lépéseket, és fel-találásokot tettek ugyan, ha a' régi idökre visszä gondolva tekintjük azokat, de igen közepszerüek, ha fel-veszszük, mennyi van még hátra az emberi észnek, és fáradozásnak, kivált a' természetnek isméréteben. Innen az emberi-ségnek természeti, tudományi, és erkölcsi állapotja éppen nem mutat ama milliöm, meg milliöm esztendőkre, melyekkel némely nemzetek kérkedtek; ellenben a' Sz. irásban elő adatott mértékletes idöszám leg inkább látatik meg-egyezni a' föld lakóinak jelenvaló elömeneteleivel. Söt arra kell mennünk, hogy gyermeki korában van még a' világ, ha helyesek az újj Philosophusoknak állításai. Ök azt állítják, hogy az emberi nemzet, ha imit amott visszä esik-is némelykor a' jobbról a' rosszszabra, még-is átalyában vévén mindenkor jobbúl, és lassanként lépeget a' rosszszabbról a' tökéletesebbre; nézzük-el már, hol van még ma az emberi nem a' tökéleteseffedésnek útján? Azt állítják tovább, hogy

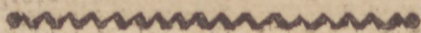
hogy az emberi elmének tehetségei mind ki
fejtődnek valaha, és az ő megvilágosodások-
nak leg-felsőbb pontját, végső tárgyát el-
érik ez világon annyiban, hogy ezen tzelra
úgyan el-nem jutunk még mű egyenként, de
közelitünk leg alább, el-jút pedig valaha ma-
ga az emberi nemzet egybe véve, az az
ki fog pallérozódni, meg-fog világosodni
minden nemzet a' leg-nagyobb meg lehető-
ségig, és akkor fog az ember oly boldog
lenni, a' milyennek csak lennie lehetséges
ez világon. Járjuk-el már a' föld-kerekségét,
mely parányi a' pallérozott nemzetek száma
a' barbarusokéhoz, bárdolatlan vadakéhoz
képest? a' pallérozott nemzeteknek-is há-
nyadik része még pallérozatlan? de a' leg-
pallérozottabbak között-is hol még a' leg-
felsőbb fokra emelkedett világosság, és er-
költősség? hol a' tovább nem mehető ból-
dogság?

Ötödször végtére a' több régi nemzetek-
nek írói az emberi józan elmétől sem vezé-
reltettek mindenekben, mivel több istenek-
ről beszéllnek; ellenben Mofesen csak az-is
egy felső gondviseleste, egy mennyei vilá-
gosításra mutat, hogy az akkori emberek-
nek köz tévelygéséből ki-ragadtatván az egy
igaz Istennek ismertetét, és tiszteletét tette
tör-

törvényének talpkövéül, noha Egyiptomban nevedett, és tanitatott a' meséknek hazájában, és az isten tsinalásnak mivhelyében.

(*) Hasonló hirogliphumok, jelképek a' kos, bika, és más égi jelek a' Zodiakuson, jeltartón, melynek fel-találásából a' Sz. irás ellen okoskodik Horus, és belölte a' Millot historiajának fordítója. El-beszéli ez a' jel tartónak fel-találását alkalmaztatva az égi jeleket Babilóniára az első értekezésben, és 5400 esztendőkre veti annak régiségét. De megint meg-gondolya magát a' hetedik értekezésben, alkalmaztatja a' tsillagzatok jeleit az Egyiptomi Klimára, és leg-alább is 13000 esztendőt hoz ki belöllök. Igaza van néki abban, hogy az égi jelek minden 72 esztendő alatt egy gráditsal elébb tolyódnak, abban is, hogy 26,000 esztendők kívántatnak, hogy az éjjnap egyenlítőknek minden pontjai a' jeltartónak mind a' 12 jeleit el-járhassák. Abban botlik, hogy bizonyosnak veszi-fel azt, a' minél femmi bizonytalanabb nintsen, hogy tudni-illik ezek a' jelek a' természetnek ama munkálgodásától kölsönöztettek, melyek esztendőt által rendszerént elő kerülnek; mert ha alkalmaztatni kezdjük őket az hónapokra, ugy találjuk, hogy rész szerént erőltetett értelműek, mint ezek: az orofzlány Augustust jelenti, mivel akkor leg-nagyobb melegek vannak, a' Skorpio Novembert, mivel akkor az öfzi hideg lelések uralkodnak, a' köfzicklákra hágó bak Decembert, mivel akkor a' nap a' téli fordítótól, tropicustól fel-emelkedik. Rész szerént kétséges értelműek, mint a' mérték, mely majd a' gabona mérését, majd az éjjnap egyen

egyenlítő jelentir; vagy a' halak, melyek eshet-
nek Septemberre is, mivel akkor a' Nilus ki-van
áradva, Martiusra-is, mivel akkor a' halak te-
nyésznek. Réfz szerént éppen ellenkező értel-
műek, mint az, hogy a' kos, bika, és ketskék
(iker) által az három tavaszi hónapok jelentet-
nek, mivel egyikben a' jnhok bárányoznak, a'
másodikban a' tehének borjuznak, a' har-
madikban a' ketskék ellenek, mintha a' kets-
ke három hónappal kezdene elleni a' jüh után.
Innen a' jeltartó fel-találásának helyét sem tud-
ják meg-határozni ezen jelekből, Egyiptome'
az, vagy Chaldaea? és még-is az idejét akar-
ják meg-határozni. A' valóság az, hogy éppen
oly jelképek a' Zodiakus jelei, mint a' több égi-
jelek, a' Plejades (hetevény) az Urfa (gön-
zöl szekere) a' kutya, 's a' t. és éppen an-
nyit lehet ki-hozni amazokból, mint ezekből.

MÁSODIK RÉSZ.

A' VIZ ÓZÓNRAÓL.

A' SZ. IRÁS SZAVA.

§. 31.

A' bárka. Mós. I. K. 6, 7. B.

„Monda az Isten Noénak: tsinálj magadnak
 „bárkát simított fából, lakhelyeket tsinálj
 „benne, és kend-meg enyvel belől, és ki-
 „vül. — A' bárkának hossza 300 könyök-
 „ni légyen, a' szélessége 50 könyökni, ma-
 „gassága 30 könyökni. — És az egész test-
 „nek minden állatiból kettőt kettőt végy bé
 „a' bárkába. — Minden tiszta lelkes álla-
 „tokból végy hetet, és hetet himet, és
 „nyöftént; a' tisztátalan lelkes állatokból
 „kettőt kettőt, de az égi madaraktól is
 „hetet, és hetet, hogy meg-tartasson mag-

„vok

„vok a' föld színén. — Mind meg-tsele-
 „kedé azért Noé a' miket parantsalt vala
 „néki az Úr, és bé méne ő, és az ő fiai,
 „a' felesége; és az ő fiainak feleségei a'
 „bárkába, és minden féle állatok közül, a'
 „mi mozog a' földön, bé-menének a' bár-
 „kába, a' mint meg-parantsolta vala az Úr.,,

§. 32.

A' Viz Öron. Mós I. K. 7, és 8. R.

„ Noé életének 600-dik esztendejében,
 „ a' 2-dik hónapnak 17-dik napján meg-sza-
 „kának minden kútfejei a' nagy mélység-
 „nek, és az ég tsatornai meg nyilának, és
 „eső lön a' földre 40 nap, és 40 éjjel. — És
 „meg-sokafodának a' vizek, és fel-emelék
 „a' bárkát magassan a' földtől. — Mert fe-
 „lette igen meg-áradának, — és bé-boritá-
 „nak minden magas hegyeket az ég alatt,
 „15 könyöknel magassabb volt a' víz a'
 „hegyek feltt. — És mindenek, a' mikben
 „az életnek lehellete vala a' földön, meg-
 „halának. — Meg-emlékezvén pedig az Úr
 „Noéról, szelet hozá a' földre — és víz-
 „sza térének a' vizek a' földről jöven, és
 „menvén, és apadni kezdének 150 nap múl-
 „va. És meg-nyúgovék a' bárka hetedik
 „hónapban Örmény Országnak hegyein, a'

„ vizek pedig mennek, és apadnak vala a' ti-
 „ zedik hónapig; mert a' tizedik hónapnak
 „ első napján tettzenek-ki a' hegyek tetei.—
 „ Hat száz egy esztendőben az első hónap-
 „ nak első napján el-apadának a' vizek a' föl-
 „ dön, és meg-nyitván Noé a' bárka fede-
 „ lét ki-tekinte, és látá, hogy meg-fzára-
 „ dott a' föld szine. „

A' TERMÉSZET' SZAVA.

§. 33.

*Kevesebb a' viz, mintsem hogy el-borít-
 hatta volna az egész földet.*

Némely részen való özönök, melyek egy két tartományt borítottak-el, mint Attikát Ogyges, Thesaliát Deucalion idejében, megtörténhettek azon alkalmatossággal, midőn egy tenger a' másikba szakadott, p. o. a' fekete tenger a' középbe, vagy midőn valamely nevezetes folyó viz meg-lévén az előtt gátoltatva a' közsziklák által, hirtelen ki-rott, és rég gyűjtött vizeit egyszerre ki öntötte. De egy közönséges viz özönre, kivált olyanra, mely a' leg magaffabb hegyeket is 15 könyökkel felyül haladja, annyi viz kívántatik, a' mennyi a' föld kerekiségének egész

egész tehetségében nintsen. *Lazaró Moro* fel-vetette, hogy ha valaha a' tenger a' mostani leg-magafsabb hegyeknek tetejére hágott, akkor neki nagyobbak kellett lenni húszonkét-szer, mintsem mind a' mennyi víz találtatik ma a' földön. (*) Voltaire még többet kíván valamivel, és így veteti a' dólgot: (**) a' folzó vizek, és kútak a' felhőből jönnek, a' felhők pedig a' tenger gözölgéséből származnak, tehát itt csak a' tenger vize vétethetik tekintetbe; már a' nagy tengernek némely helyeken 50 lábni spárgával-is el-tehet érni tenekét, más helyeken 300 ölnivel sem, innen a' közép mértéket vévén vethettyük annak mélységét egy aránt 10000 lábra. De a' Quittobéli hegyeknek magafsága, vévén a' tenger színétől, több, mint 10,000 láb, tehát a' mostani tengereken kívül tíz öreg tenger kívántatott volna csak arra, hogy ezen hegyeket fel-érje, a' föld kerekiségének vizes felére, meg-meg tíz a' száraz felére, és mivel a' föld golyóbsának kerülete ez által tetemesen meg-nőtt volna, számlál még 4 nagy tengert ezen héjánofságnak bé-földözására, mivel a' víz természet szerént egyenlő színre teszi magát; következésképpen leg-alább-is húszonkét-szer több víznek kellett volna lenni az özőnkor, mint ma vagyon. Ide járúl az, hogy

a'

a' nagy hegyeknek teteit a' magasságnak bizonyos pontján felyül a' leg-melegebb tartományokban-is szüntelen való hó, és soha fel-nem olvadó fagy lepi, innen az-is észek-be jutott némelyeknek, hogy oda fagyott volna Nóénak a' leg-magocsabb hegyek tetein felyül úfzkáló hajója.

(*) Neue Untersuchung der Veränderungen des Erdbodens.

(**) Melanges de Philosophie.

§. 34.

Ellenben többek, és különösebb természetűek az állatok nemei, mintsem hogy mind meg-élhettek volna a' bárkában.

A' szopó állatok nemeit 167-re számlálta volt Linne; Gróff Buffon már két százat ismért; az ő idejétől fogva pedig annyira gyarapodott a' fel-találás, hogy ma többet számlálunk 376 nemeknél. Ha fel-tézfzük-is, hogy már egy isméretlen szopó nem fints hátra, még nints ide számlálva a' szárnyas állatoknak remérdek külömbsege; hová tudjuk már mind ezeket el-helyheztetni egy hajóba, ha tsak egy egy párt veszünk-is mindenikből? Hol tsinálunk helyet oly fok, és oly külömbféle éleségnek? Hol tartjuk az

italra való vizet? Tovább a' szopó állatoknak 376 ismért nemeiből tfak ötvent tudunk, mely a' világnak mint az ó, mint az újj részeiben lakott, 220 tartózkodott Európában, Ásiában, és Afrikában, 106 Amérikában, minekelötte oda Európából ló, bika, kutya, egyéb állatok vitettek volna. (*) Az már a' kérdés: miképpen jutottak az Amérikai állatok Ásiába Nóéhoz, avagy el-múlván a' víz özön miképpen takarodtak ugy vízfsza, hogy egy se maradna az ó világon? Az Ai (bradipus, Faulthier) oly rest állat, hogy egy óra alatt alig halad egy ölet, hány száz esztendő-kig nem kellett tehát neki vándorogni, hogy a' déli Amérikából Nóéhoz érkezzon, ha öszve vólt-is akkor Amerika ragadva Ásiával? Egy szóval némely állatok tfak a' legmelegebb tartományokban élnek, p. o. amaz Afrikai nagy ember majmot, a' Pongót nem lehet elevenen Ásiának azon részeibe vinni, melyekben a' bárka meg-állapodott; mások ellenben tfak a' fagyos klimát szenvedhetik-el, mint a' jávor (alce, Elenthier) és az Iram (Tarandus, Rennthier) melyeket most még Dántzigban sem képes életben megtartani (**) nem hogy a' déli Ásiába költözhettek volna.

*) Buffon Naturgesch. der Vierfüß. 6ter Band. Anmer.

(**) ——— 10-ter Band.

MEG-EGYGYEZTETÉS.

§. 35.

Félekedések a' közönséges özönről.

Sokan úgy gondolkoznak, hogy mivel a' viz özönt úgy adja elő a' Sz. írás, mint természet felett való erővel történt dologot, minden az ellen való vetésre elégségesen meg-felelhetünk azzal az egygyel, hogy tsuda volt. Ugy-is van, tsuda volt a' viz özön; de a' Sz. írás józan fejtegetésének egyik törvénye az, hogy valamint tsudának nem kell tulajdonítanunk, a' mi természetesen meg-történhetett, úgy a' hol kéntelenit, tetünk is egy természet felett való erőhöz folyamodni, a' tsudákat szükségen felyül ne szaparítsuk, kivált az olyatén tsudákat, melyek uj teremtetést hoznának magokkal. E'felett a' religiónak védelmezésében nem elég a' szájat bé-dugni, szükséges inkább az elmét meg-nyugtadni; innen a' tudós keresztyények méltónak tartották azon izzadni, hogy a' természet folyása, és a' viz özön leírása közt láttató ellenkezést meg világosítanak, noha nem egy úton, nem-is egyenlő ki-menetellel jártak; mert egy része az özönt az egész földízinére kiterjeszti, a' másik csak azon tartományokra,

melyeken akkor ember találtatott. Az elsőb-
 bek közül *Burnet Tamás* azt véli, hogy
 a' föld golyóbísa a' teremteskor egészen híg
 volt, hanem le-szállván közép pontjára a'
 vastagabb részek, belől meg-keményedék,
 kívül a' viz marada; megint öszve állának a'
 viz színén más könnyebb, olajosabb, kövé-
 rebb részek, és meg-keményedvén mint va-
 lami kéreggel bé húzák kívülről az egész
 kerekseget, és ez a' viz felett való kéreg
 vala lak helyek az első embereknek, és ál-
 latoknak, sima lévén akkor a' föld színe min-
 den hegyek nélkül. A' viz özönkor bé-tö-
 redezett ez a' kéreg, fel-jött a' viz, és a'
 töredékekből hegyek, és völgyek váltak. De
 ez a' fel-tétel nem egyez a' földnek fem
 mostani tekintetével, sem a' viz özön előtt
 való állapotjával, mivel több volt *Burnetben*
 az elme, mint a' tapasztalás. *Woodvárd* ugy
 tartja, hogy a' földnek közepe tsupa viz,
 mely ki-ütvén a' leg-magossabb hegyeket-is
 el-borította; de midön az történne, fel-füg-
 gesztette az Isten a' nyomóságnak, és ösz-
 vé-állásnak folyását, innen mindeneket fel-
 ázztatott a' viz, még a' kemény ásványo-
 kat is, ki-vévén a' tsiga házakat. Midön
 szünne az özön, le-szállának egymásután a'
 vízben úszkáló darabotskák, és a' tsiga há-
 zak-

zakkal elegyedvén azon teritékeket formálták, melyeket ma a' föld színén latunk. *Vhifton* nem találya sem a' földön, sem a' föld alatt elegendő vizet, egy üstökös tsillaghoz folyamodik, mely csak néhány órákig, illetve a' földet farkával, ifzonyú esözésekét okoz, de a' föld alatt való vizeket is fel-húzza vonzó erejével. *Pluche* Apátur úgy gondolkodik, hogy a' föld eleintén mindenkor az éjjnapegyenlítő alatt forgott a' nap körül, mely miatt nem változott akkor sem az éjjnap hossza, sem az időnek járása; hanem egykor északra tafzitatván egy kevésé a' föld farka, annak egyik fele ki tétetek a' hidegnek, a' másik a' melegnek, mely dolog az öszve húzás, és ki-terjedés által nagy változáft okozván mint a' földnek belső részeiben, mint a' levegő égben, nagy záporok hullának, és a' föld alatt való vizek-is ki-todulának, a' miből a' víz özön következett. Nem esnék unalom nélkül több efféle vélekedéseknek olvasása.

§. 36.

De Luc vélekedése a' részen való özönről.

Könnyebben által esnek a' dólgon, a' kik azt állitják, hogy a' víz özön tsak azon részét borította vólt-el a' földnek, melyen
ak-

akkor emberek laktak, így *Engel* szerént csak ki-mozdítatott kevésbé helyéből a' föld nehézségének közép pontja, és azonnal ki ömlött Áfiara a' déli, Indiai, és Napkeleti öreg tenger. *De Luc* pedig azon tagadhatatlan tapasztalásból, hogy a' most száraz tartományok valaha tenger feneké voltak, azt hozza ki, hogy midőn tenger lepné a' mü mostani lak helyünket, akkor a' déli részek szárazak, és népesek valának. Idő jártával békezdettek egymás után sülyedni ezen száraz föld alatt való roppant üregek, melyekbe azonnal bé-folyván a' szomszéd tenger, végre hozzá járulván a' tenger színének kiterjedéséből, és mozgásából származó esözések, viz boritá-el azon helyeket, melyeken az özön előtt országok voltak, ellenben szárazra jöttek a' tartományok, melyeken valaha tenger fekütt. Ezen fel-tételből megfejteget ő fok nehéz kérdéseket mint a' Sz. írásra, mint a' természeti dólgoakra nézve. Ugymint:

1. Hogy juthattak Nóéhoz minden féle természetü állatok, hogy talált minden test egy hajóban elegendő helyet, ételt, italt? Nóé az ő hazájában ismértes, főképpen a' hafzon vehető házi állatokat vette bé a' barkába, a' több állatok, kivált a' melyek
 lev
 vagy

vagy igen hideg, vagy felettébb meleg helyeket szeretnek, lakták az előtt-is a' néhai tengernek szigeteit, vagy-is a' mostani száraznak hegyeit, és azokan meg-is maradtak, a' minthogy hihető állítás az, hogy a' bizonyos klimán kívül meg-nem élhető állatok ugyan a' magok klimájokban teremtetek.

2. Hol talált Noé magának, és vele együtt a' bárkából ki-szállott állatoknak eledelet mindjárt az özön után, holott a' majd esztendeig tartott víz alatt ki-kellett veszni minden tápláló füveknek, és fáknek? A' bárka egy hegynek oldalán állapodott-meg, mely a' régi tengernek szigete lévén szolgáltathattott Noénak mint egyéb növényeket, min nevezetesen vad szöllőtöt, melyet ő által ültetés által meg-szelidített.

3. Hol talált a' Noé galambja zöld olaj ágat, holott, a' mint *Tournefort* gunyolódik, az Örmény országi hegyeken sohult olajfa nem terem? Teremhetett régentén, midőn még az Ararát hegye sziget volt, mert akkor tenger fogván azt körül, a' levegőnek alyába, az az sűrűbb, és azért melegebb részébe esett annak teteje, most pedig alább szállván a' tengernek onnanvaló el-folyása után a' levegő, ritkább, és hidegebb részeivel

vel borítja azt, mind egy tudni-illik a' következés a' meg-hülésre nézve, akár az alatt való test vitéfsék-fel, akár a' fenn való levegő száljon alá.

4. Hol lehetett a' paraditsom, mivel abban egy forrásból eredett 4 nagy folyó: a' Pison, Gihon, Hiddekel (Tigris) és Euphrates, holott ma nints tartomány a' föld színén, melyben ezen vizek egy kút-főből erednének? Móses úgy írja-le a' gyönyörűség kertét, a' mint az a' víz özön előtt vólt; most az tenger feneké lett; a' vizeknek útai megváltoztak; vagy hihetőbbképpen Nőé, vagy más valaki emlékezvén az özön előtt való vizekről, és tartományokról, azoknak neveit az ujj világ vizeinek, és tartományinak adta; mely szerént a' mely folyó most Tigrisnek, vagy Eufratesnek neveztetik, soha sem folyt ki a' Paraditsomból.

5. Honnan vagyon, hogy ma nem él az ember 8, 9. száz ezrtendőig, mint Móses az első világnak lakóiról beszéli? A' földel történt változásnak, és egy egészzen ujj lakhelynek több képpen vóltak befolyásai az embereknek, és állatoknak tartófságába ugy, hogy ök a' régi hosszú életről lassanként a' mostani rövidre szorittatnának,

a'

a' minthogy Móses még Tharéának 250, és már Abrahámnak csak 175 esztendőket ad. Egyez pedig ezen élet rövidüléséről való előadás a' természeti dólgokkal, mert közönségesen szólván annál tovább élnek az állatok, minél nagyobbak, tapasztalyuk pedig, hogy a' földből ásatott régi elefánt, vagy orrfzarvas (rhinoceros) tfontok sokkal nagyobbak a' most élőknek tsontainál, a' miből a' következik, hogy amazok tovább-is éltek ezeknél. Egyébként (folytatja De Luc) hasznosnak mondhatjuk ezen változást; mert a' nagy özön előtt való emberek fokáig élvén egy eredeti bővségű lakhelyen, megunkoztak az egy forma, és szabad gyönyörködtetésekről, tilalmasokra vetemedtek, és *minden test megvesztegette vala az ő útát;* de a' tenger fenekéből más lakhely készített az ujj nemzetségnek, a' melyen minél kevesebbet él ő, annál hamarább szaporodik, és nevedvén élelmének keresésében való foglalatofsága, kevesebb ideje marad kényének keresésére. E' felett ha fokot veszefzt a' világ némely köz haszonra élt nagy embereknek halálával, annál többet nyer, mikor egy Sándor, egy Attila, egy Gingviskán, egy 12-dik Károly el-hunyik.

6. Hogy történt, hogy egyéb állatoknak tsontai fűrűn el-vannak szórva a világon, sőt némely hegyek tsaknem merő tsont halmak, mint az-is, melyen a' megvehetetlen Gibráltár épült; ellenben az özön által el-vezett emberek tsontait sohult sem látjuk? Az ember ujjabb lakósa a' földnek, mint egyéb állatok. Ő el-temette, vagy meg-égette halotját az özön előtt-is. A' kik pedig a' viz által el-veztek, a' mostani nagy tenger alá temetődtek.

7. Hogy jöttek a' meleg klimát szerető állatoknak tsontai az északra? Hová lettek sok állatok, melyeknek isméretlen tsontait találgatjuk? Változtatván a' tenger az ő ágját, változni kellett valamit a' föld farkának, és az ő nehézsége közép pontjának-is; de a' földet körülvevő levegőnek kerülete-is majd alább, majd felyebb nyomúl a' tenger színének szállása, vagy hágása szerént, innen a' viz özönkor szükség vólt a' klimának változni, a' honnan fel-vehetjük, hogy ha soha sem laktak-is elefántok, vagy Orrszarvasok Siberiában, és Kanadában, laktak legalább olyan tartományokban, a' honnan az ők tsontaik a' folyók, vagy a' tenger által oda vitettek, a' hol most találatnak. Né-

mely

mely állatok pedig az özön által okoztatott változást ki-nem állhatván lassanként egy lábíg ki-vesztek, (*)

(*) Lásd bővebben De Lucnek 137—147 leveleit.

§ 37.

Nem ellenkezik a' Sz. írással.

Mind ezeknél fontosabb kérdés az, mi-képpen férhessen egybe ezen vélekedés a' bibliával, mellyben azt olvassuk, hogy *mindenféle allatok közül, a' mi mozog a' földön, béménének a' bárkába. — A' vizek bémoritának minden magas hegyeket az ég alatt, 15 könyöknire vólt a' víz a' hegyek felett?* De szokása az embereknek, és az emberek beszedje módját követő Sz. írásnak-is, gyakran az egész mondani egy nagy résznek jelentésére, avagy mindent mondani ott, a' hol fok van, hogy a' mondás annál telyesebb, és hathatófabb légyen, így mondgyuk egy erdőről, hogy mindenféle fa, egy nagy városról, hogy mindenféle nemzet vagy on benne, vagy valamely hirről, hogy tudja az egész világ. Így írja Móses-is I. K. 2. §. 20 v. hogy az Isten Ádám eleibe vitt minden állatokat, és Ádám nevet adott nekik, mely ki-fejezésben nem foglaltatnak kétség kívül az Amerikai, vagy a' Lapponiai, és más minden-

denféle akár mely félre lévő állatok teljességgel, hanem azok, melyek inkább forognak vala az első embernek szeme előtt. Így írja Sz. Lukás-is, hogy több hasonló ki ejtéseit a' bibliának ne emlitem, Apost. tsel. 2. §. 5. v. *valának Jeru'sálemben áitatos jér-fak minden nemzetségből, mely az ég alatt vagyon, holott az ég alatt való nemzetségeknek több, mint fele az, mely nem tudott semmit Jeru'sálemről, sem Jeru'sálem felölle.* Ilyen értelemben mondathatott tehát, ha nem közönséges vólt-is az özön, hogy egy egy pár bé-ment a' bárkába minden állatból, *a' mi mozog a' földön; mert fok állatok mentek bé.* Sőt ezen igék által Mos. I. K. 9. §. 10. v. *imé én az én szövetségemet kötöm veletek, és minden élő lélekkel, a' melyek ki-jöttek a' bárkából, és a' földnek minden oktalan állattal, úgy látzik, hogy meg különbözteti maga az irás azon állatokat, melyek ki-jöttek a' bárkából, a' többiektől.* Hasonlóképpen szólván a' hegyekről, ez a' ki fejezés: *az ég alatt annyira nem jelenti mindenkor az egész föld kerekességét, hogy némelykor csak a' szomszéd tartományok jegyezternek alatta, mint Mos. V. K. 2. §. 25. v. a' hol így szól az Isten Mozesnek: ma kezdem a' tölled való félelmet, és*

ret-

re tegéss a' népekre bortsítani, a' kik az egész ég alatt laknak, holott Áliának egy kisded fzegelete vala az, melyre el-terjedett a' Mofestól való félelem. Mely szerént nem elég erőszak a' Sz. írás szavain, ha ezen ki-fejezésen: a' vizek el-boritának minden magas hegyeket az ég alatt, a' föld nagy részének, és az akkor népes tartományoknak hegyeit értjük. Való ugyan, hogy nem helyes ez a' következtetés: a' biblia ezen szók által: minden, egész, a' föld kerekiségén, az ég alatt néha tsak részt, és nem egészet, tsak sokat, és nem mindent jelent, tehát tsak részre, tsak sokra érthetjük az ilyenén ki-fejezéseket mindenütt, a' hol tettik. De nem-is ez a' következtetés módja a' jelen való kérdésben, hanem mivel a' természetnek tapasztalt dolgai, és a' földnek ismerete tsak nem győzhetetlen okokkal vitatják, hogy a' viz özön tsak részét borította-el a' földnek, innen kérdés támad: nem ellenkezik-e ezen tapasztalás a' Sz. írásnak ki-fejezésével? Meg-tekintjük tehát világosításnak okaért a' bibliának hasonló ki-fejezést, meg-mutatjuk azokból, hogy nem ellenkezik, és meg-mentjük az Isteni könyveket a' religio tsufolóinak gunyolódásától. De maradunk-is bár tsupán tsak az özönről való ki-fejezések mellett, azt olvas-

suk Mos. I. K. 8. §. 4, 5, 5. hogy megnyúgvék a' bárka hetedik hónapban Örmény országnak hegyein, a' vizek pedig mennek, és apadnak vala tizedik hónapig; mert a' tizedik hónapban, az hónap első napján ki-tet-
tzenek a' hegyek tetei; már pedig annyival magassabb a' Cordileras minden Örmény orszá-
gi hegyeknél, hogy annak jóval ki-kellett
vólna állani a' vizből akkor; midőn a' bárka
az Ararátan meg-fenekelhetett, és még-is
ezen meg-feneklés után még 2 hónappal tet-
tzenek ki a' hegyek tetei, tehát tsak oly
földet borított vólt el a' viz, melyen az
Ararát egy vólt a' leg-nagyobb hegyek
közzül. Mire való nézve nem vét a' Sz.
könyvek ellen, a' ki a' viz özönt tsak ré-
szen valónak tartja, akár kövesse osztán eb-
ben a' *De Luc* fel-tételeit, akár másoknak ál-
latásait. Annyival is inkább, mivel ezen ta-
nítás mellett-is szent marad, a' mi fő dolog
az egész viz özönnek történetében, hogy tud-
ni-illik el-törölte az Úr az-egész emberi nem-
zetet a' gonofság miatt a' föld színéről, és tsak
az igaz férfit Nőé talált kegyelmet az Úr
előtt.

§. 38.

A' Közönséges özönben fints lehetetlenség.

Ugyantfak ha az egész földre ki-terjesz-
 fzik-is a' viz özönt, nem keveredünk ép-
 pen oly ifzonyatos képtelenségekbe, és ellen-
 mondásokba, mint talám egy első tekintet-
 láttzik. Mert a' mi először a' viznek men-
 nyiségét illeti, tfak akkor volna bé-vehető
 annak Voltaire, vagy mások által esett fel-
 vettetése, ha oly bizonyosok lehetnének a'
 tenger mélységéről, mint a' hegyek magas-
 ságáról, de ezt meg-mérhetjük, amannak né-
 mely helyeken nem érhetjük fenekét sem-
 miképpen, ki-tudja tehát, menyi viz nem
 omolhatott ki a' nagy mélységnek kútfejéből?
 Tovább elég viz volt az egész földnek el-
 borítására akkor, midön a' magas granit he-
 gyekre a' hegyeknek más nemei rakodtak,
 midön az eredeti hegyekkel a' magasságra
 nézve szinte fel-fogható teritékes hegyek é-
 pültek, midön a' Cordilerás, és más első
 nagyságu hegyekre-is tengeri tsigaházak, és
 halak hordattak, (§. 9.) miért ne lett vol-
 na tekát elegendő viz akkor-is, midön az
 Isten meg-akará büntetni a' bünt Nóé napjai-
 ban? Hová lett légyen az a' fok viz, hogy

ma nem láttzik, erről vetélkedjenek, ha tet-
 tzik, a' természet vizsgálók; gyanakodjanak
 némelyek Bergmannal, hogy a' víz földé vá-
 lik; kereffenek mások Leibnitzel, Buffonnal,
 De Luc-kel rengeteg üregeket a' föld gyom-
 rában, melyek hé-töredezvén a' tengernek
 nagy részét magokba vegyék, tsinaljanak is-
 mét mások az ujj chimikusokkal levegőt a'
 vízből; nekünk elég az, hogy a' Cordile-
 rás hegyein-is tengeri maradványok találat-
 nak, és ezt nem a' biblia, hanem a' tapaszt-
 talás tanítja, a' honnan vészzen tehát erre
 szükséges vizet a' Philosophus, és megint
 a' hová el-vízi azt, onnan vészzen a' Noé
 özönére a' Theologus, és oda vízfűz-á-is ví-
 zzi a' nélkül, hogy az Istennel ujj vizeket
 teremteszen, vagy a' teremtetteket semmivé
 tetteffe. Ha pedig a' Moro vélekedése sze-
 rént azzal akar magán segílni a' Philoso-
 phus, hogy a' hegyeket nem a' mostani ma-
 gasságokban lepte el a' víz, hanem még mi-
 nek előtte a' belső tűz által a' tenger fene-
 kéről fel-taszítottak volna, ugyan ezzel se-
 gített a' Théologuson is, mert ez éppen oly
 jussal el mondhatja, hogy Noé idejében még
 nem taszítottak vólt fel a' hegyek mostani
 magasságokra, azért nem-is kívántatott ak-
 kor annyi víz a' földnek el-borítására, a'

mennyi ma kívántatnék. Az oda fagyástól senkinek felteni a' Nőé hajóját, ha más alkalmatossággal a' havafok tetején járó tenger bennem fagyott; felyebbetske már emlitem tudni-illik, hogy az emelkedő viz oda fel-taszítja a' levegőnek sűrű alját, a' hol egyébként annak ritka, és hűves fele volna. — A' mi már a' bárkában megtartatott állatokat illeri, fel-vetették *Pelletier*, *Bateo*, *Scheuchzer*, és más tudósok, hogy volt azoknak elegendő helyek eledelkkel együtt, mivel a' bárka 300 könyökni, vagy-is 600 lábni hosszúságú lévén, a' világon a' leg tágasabb templomhoz Rómában a' Sz. Péteréhez hasonlítottatnak, mellynek hossza 555 Párisi láb, az állatok közül pedig a' szárnyalók, és tsúszómászók többnire tsekély helyet foglalnak, és a' négy lábuakból leg-felyebb hat, vagy hét féle vagyon nagyobb a' lónál, felvévén egyfzersmind azt-is, hogy attól fogva fokkal szaporodtak az állatoknak nemei, mivel a' természet írói a' két különböző nemből fajzottakat egy harmadik nemnek mondják. De azon kérdésnek nehézségét-is, hogyan juthattak némely tsak igen meleg, vagy tsak felettebb hideg klimában élhető állatok Nőéhoz? fokot könnyebbíti az, ha meg-gondolyuk, mennyit változtak légyen a' klimák tsak a' nem igen régi időktől fog-

va-is. Az Alpeseknek több helyein örökös jég vagyon ma, a' hol valaha faluk, várak voltak, és csak a' tornyak hegyei állanak még ki a' fagyból; ellenben Német országban Iramak, és Jávórok laktak Cásár idejében, (*) melyek ma a' Dántzigi meleget sem áthatják ki. Mi pedig ez ama változásokhoz képest, melyek a' víz özön által történtek? Laktak tehát kétség kívül valaha ott is fok állatok, a' hol ma nem laknak, és el-juthattak Noéhoz Áliának azon tartományába, a' hová ma el-nem juthatnának. — Azonban tekintvén némely különös fele állatokat, vagy azoknak ritka, és talán egész Ásiában nem található eledeleket, fennmaradnak itt még némely homályosságok, melyeket a' természeti okokból meg-nem világosíthatunk; de ki-is az, a' ki a' víz özönnek történetéből minden tsudát ki akarjon rekeszteni? A' természetnek Ura hozta azt a' meg-fertéztetett földre, és élt mint a' természeti okokkal, a' meddig azok értek, mint mindenható erejével a' maga tárgyának meg-ütésére. Ne vegye pedig rossz neven egy Philosophus-is, ha némelykor a' tsudáknak is hitelt adunk egy Sz. könyvnek tekintetéből, melyben már csak az-is egy természet felett való, és még-is tagadhatatlan

tsu-

tsuda, hogy az egy nemzetet az igaz Istennek isméréteré tanitatott ama sötétes időkben, midőn köröskörül minden nemzetek, még a' Philosophusokkal bővelkedő pallérozott nemzetek-is oly isteneket imádtak, a' kik betsületes embereknek sem illenének.

(*) Comment. de bello Gall. lib. 6.

§. 39.

A' viz özönnek nyomdoki a' föld színén.

De ne távozzunk-el a' természettől, mert nem hogy ellenkeznék az a' viz özönnek történetével, sőt annak nyomdokira vezet minket. Ugyan-is meg-szűnt már az a' vélekedés, a' mint meg-is kellett annak szűnni, hogy a' viz özöntől származtak volna a' teritékes hegyek, vagy a' mindenfelé bőven el szórt tengeri tsigák. Nem, egy esztendőig tartott árviz véghez nem vihette a' föld színén ezt a' változást, a' mint fennebb (§. 10.) meg-jegyzettem. De találatnak ellenben imitt amott oly kövé váltak-is, melyeket vizont nem hozhatunk le ama régi időkről, midőn tenger feneke volt az egész föld színe, hanem szükségesképpen egy erőszakos, és rendkívül való nagy áradásnak kell tulajdonítanunk; ilyenek a' követ-

kezendők. Amérikában az elefántnak hire sem hallatott, még-is annak északi részeiben, kivált az Ohio vize mellett bőven találtak a' földben elefánt tsontok, valamint a' hideg Sibiériában, sőt a' még hidegebb Iszlandiában-is. Az orrszarvasok maradványi közül, melyek ezen északi részeken hasonlóképpen bőv számmal találtak, nevezetes az, mely Sibiériában Jakutzk mellett egy le forvadott fővény hegyből ki-fordúlt 1771 esztendőben, ez oly ép állapotban találtak, hogy még némely helyen a' szőr-is láttana vastag bőrén, a' fejét, és egy lábát Pétersburgba küldötte az akkor Sibiériában útazott Professzor Paltás. Német országban Krokodilus skelet ásatott ki egy 100 lábni mélységből Thuringiában, (*) valamint Elston (**) és Mastricht tájékán-is. (***) Más részeiben ugyan Német országnak Indiai növényeknek nyomdoki tapasztaltatnak. (****) Frantzia országban pedig Chaumont tájékán egy palakőhegynek tsaknem minden rétei között oly fűszarak, és levelek hagyták képeiket, melyek közül egy sem terem Frantzia országban, hanem vagy a' Napkeleti, vagy a' napnyugoti Indiában. (*****) Így a' tengeri tsigák is megszűntek el-távoztak hazájoktól; mert Fetz mellett Áfrikában olyanok hevernek,

nek, melyek ma Európában, vagy Améri-
kában élnek; az Angliában lévő kövévált
tsigáknak pedig eleven nemeit nem találja fel
az ember, hanem csak tova Florida felé
(*****) Ezekből, és számtalan e' féle tapasztalás-
taláfból már ez a következtetés: ha az u-
tán, hogy a' most száraz tartományokat a'
tenger el-hagyta, valami ifzonyatos áradás
nem történt volna, nem taláztatnának ma
kövé váltak a' mű földünkön, hanem csak a'
szomszéd tartományokból, és tengerekből,
igy mivel Europa az 'Atlanticum, a' közép,
a' Balticum, a' fekete, és a' jeges tenger a-
lól bujt fel, csak az ezen tengerekben élő
tsigáknak kellene taláztatni nálunk, vagy
minden tsigáknak kellene élni az említett
tengerekben, a' melyek láttatnak nálunk a'
szárazon, mivel tehát éppen ellenkezőt mond
a' tapasztalás, magában a' természetnek ar-
chivumjában látjuk fel-jegyezve a' víz özönt,
mely a' mű földünkön az idegen állatoknak,
és füveknek maradványit el-szórta.

(*) Misc. Berol. 1710.

(**) Stückely Phil. Tran.

(***) Bergman.

(****) Leibniz Prötegea.

(*****) Jussieu mem. de l'acad. 1719.

(******) Kalm. Dissert. de ortu petrificatorum.

§. 40.

A' viz özönnek emlékezete a' régi nemzeteknél.

Nem különben fel-jegyezve van a' viz özön a' régi nemzetek' könyvtárjaiban-ís, vagy leg-alább ösi hagyományaikban. Emlékeznek arról az India, a' Babilon, az Egyiptom, a' Chinabéliek, és a' Görögök. Berofus, és Abidenus a' Kristus előtt mintegy 270 esztendőkkel élt történet írók azt be-fzéllik a' Cháldeufoknak hagyományiból, hogy ezen nemzetségnek tizedik Királya Sififtrus meg-intetvén Saturnus istentől egy nagy bárkát épített, abba bé-vette magát, házi népét, egy egy pár állatot a' földet el-horító özön elöll. Lucianus, és Apollodorus más történet írók Deucalionról Görög Országi Királyról említik, hogy Syria isten-afszzony parantsolatjából bárkát készített, és abban mentette meg mint az emberi nemet, mint az állatokat az özöntől. Meg jegyzésre méltó dolog pedig, hogy igen nagy hasonlatosság vagyon a' Sififtrus, és a' Deucalion viz özönének le irásában: mind a' kettő az iftenség meg-jelentéséből tudja meg, hogy özön fog támadni, mind a' kettőnél a' gonofzság huzza ezen veszedelmet a' világra, mind a' kettőnél bárkának neveztetik a' hajó

a'

a' régi névezet szerént, mind a' kettőhöz párosan gyülekeznek az állatok, mind a' kettő galambat botosátanak ki a' vizek apadásakor, mind a' kettő áldozik az Istennek az özön után, hogy meg-tartatott, végre mind a' kettő atyává lészen egy ujj nemzetségnek. Tegyük Sisifrus, vagy Deucalion helyébe a' Nóé nevét, és imé pontról pontra a' Sz. írásnak elő adása a' víz özönéről! Kévs különbséggel festetik le az Indiabeli víz özön-is: Ruthren isten el-akará meríteni az emberi nemzetet a' gonofság miatt. Whittinou egy más istenség tudtára adá ezt egy Saffia Varti embernek, a' ki egy hajóban meg-szabaditá magát 40 millió elő-lelkekkel, az az oly lelkekkel együtt, melyek előre kéfzen valának, hogy jövendőben tettekbe mennyenek. — Vastag tudatlanság volna az effle régi beszédeket különbség nélkül a' Nóé víz özönére húzni; mert történtek a' föld színének fiatal állapotjában több renkívül való áradások, mivel még sem a' tengerek, sem a' folyóvizek az ő mostani ágyaikba jól bé nem székelődtek volt; mely áradások nagyon különböznek egymástól mint helyekre, mint idejekre nézve. De az, hogy ezen különböző áradásokat nem különböző, hanem mind olyan formán írják le a' régi nem.

nemzetek, mint Mofes az öreg viz özönt, arra mutat egyenesen, hogy meg-volt még a' Noé történetének holmi homályos emlékezete az ő tőle származott, de már többfelé ágazott nemzeteknél, melyet ők a' náluk későbbben történt kifibb áradásoknak emlékezetével öszve zavartak, és így a' nagy özönnek le-írását, a' neveket meg-változtatván, mindenik a' maga különös özönére öltöztette. — Voltaire, ki a' tudós világot könyveinek özönével csak nem el-borította, hogy a' viz özönnek történetét, és általjában a' Mofes íráinak hitelességét el-merítse, fartsarit egyet a' dólgon, és azt erőfiti, hogy nem a' régi nemzetek vették az özönnek hírét a' Noé maradékitól, hanem a' 'Sidók a' Babiloniai fogságban lévén fel-szedték az e-féle meséket az Indiabéliektől, vagy későbbben a' Görögöktől, és ki -adták egy könyvben a' Mofes neve alatt. Furtsa elmétség! mely szerént nem Mofesnek egyedül, hanem mindeu régi íróknak le-kellene mondani a' magok könyveikről. De mit lehet egyebet várni egy nagy Poetatól, a' ki nek történetes írásaiban-is a' versszerzői lélek uralkodik, és a' ki el-merte mondani a' 18-dik századnak közepe után-is, hogy a' szárazon el-szórt tengeri tsigákat a' szárazdo.

dokak, vagy a' kereskedők hányták el?
Az-is fel-akad Voltairének, hogy Sanchoniaton egy felettebb régi Fénitziai író nem emlékezik a' viz özönről; de azonkívül, hogy a' Sanchoniáton írásnak csak holmi darabotskái olvastatnak még Eusebiusnál, azon kívül, hogy még azon darabokról-is vetélkednek a' tudósok, ha valóságosan Sanchoniaton munkáié', vagy pedig a' Biblusi Philonak költeményei a' Sanchoniaton neve alatt; egy ilyen következtetés: Berofus, Abidenus, más régi írók említik a' viz özönt, de az egy Sanchoniaton nem említi, tehát mind költemény, a' mit arról a' többiek mondanak, egy ilyen következtetés nem nagy betsületére válik egy tudósnak, a' ki még többnek akar láttatni a' Philofophiában, mint a' versszerzésben.

HARMADIK RÉSZ.

AZ EMBERNEK EREDE- TÉRŐL.

A SZ. IRÁS SZAVA.

§. 41.

*Az egész emberi nemzet az egy Ádámtól
származott. Mos. I. K. 2, és 3. B.*

Formálá az Úr Isten az embert a földnek
 „ agyagából, és lehellé az ő artzájára az é-
 „ letnek lehelletét, és élő lélekké lön az
 „ ember. — — Monda pedig az Úr Isten:
 „ nem jó az embernek egyedül lenni, te-
 „ remtsünk néki hozzá hasonló segéltőt. A-
 „ zért mély álmát botsáta az Úr Isten Ádám-
 „ ra, és vön egygyet az ő oldaltsontaiból,
 „ Afzszony állattá építé azt, és vivé Ádám-
 „ hoz.

„ hoz. — És hívá Ádám a' felesége nevét,
 „ Hévának azért, hogy annya volna min-
 „ den élőknek.

§. 42.

Megint az egy Nólban tartatott-meg.

Mos. I. K. 6, 10, 11. B.

„ És mikor fokafodni kezdettek volna
 „ az emberek a' földön, — látván az Isten,
 „ hogy az emberek gonofzsága tok volna a'
 „ földön, — el-törlöm, ugy mond, az em-
 „ bert, a' kit teremtettem. a' föld színéről,
 „ — — Nóé pedig kegyelmet talála az Úr
 „ előtt, — — Nóé nemzé Semet, Kámot,
 „ és Jáferet. — És tiak születének nekik a'
 „ viz özön után, — ezektől ofzlának ki a'
 „ a' népek a' földön a' viz özön után. — —
 „ A' föld pedig egy ajaku, és azon egy be-
 „ szédü vala, és mondának: jertek! tsinál-
 „ junk magunknak várost, és tornyat. — És
 „ monda az Úr: jertek, zavarjuk egybe az
 „ ö nyelveket, hogy egyikfe értse feleba-
 „ rátjának szavát. — E'képpen ofzlatá el
 „ öket az Úr arról a' helyről minden föl-
 „ dekre, és meg-ofztinének epíteni a' váraft.,,

A' TERMÉSZET' SZAVA.

§. 43.

*A' Nemzetek különböznek magasságokban,
színekben, formájokban.*

A' mely részében az ember hasonlő a' több állatokhoz, abban szintugy több nemekre láttatik ő-is oszlni, mint azok; lám, hogy az apróbb különbségeket el-mellőzük, melyek gyakran azon egy rakonságban-is meg-találtatnak, mivóltoson láttatik különbözni egy nemzet a' másikatól először magasságában; mert a' Patagók tsak nem minnyájan Óriások a' déli Ámérikában, ellenben a' Lappok mind annyi puják az északi Európában. Másodsor színekben: az Europai ember fejér, az Ámérikai veres, mint a' réz, az Otahiti, és más Déli szigetek béli olaj színü, a' Senegal körül lakó Áffrikai fekete, mint a' holt szén, és még-is találtatik közte olyan fejér, mint a' ruha. Harmadszor formájokban: Az Ámérikai ember kerek ábrázatu, ferte hajju, szakállatlan; az Áffrikai szeretsennek vastag ajaka, és haj helyet gyapja vagyon, a' Kalmukok tompa orruak, ki-nyúló álluak, kitsiny szemüek, söt Gem-

Gemelli a' maga útazásiban bizonyítja, hogy a' Formosa, és a' Fülep szigetein oly emberek-is találtnak, a' kiknek négy, öt hüvelyki farkok vagyon. Állítsuk már rendbe, és nézzük-el ezen fokféle embereket! mondaná' valaki, hogy ők mind egy atyának, és anyának maradéki?

§. 44.

Nyelvekben, és lakhelyekben.

Tovább ha ugyan azon egy törso'kből származtak minden népek, az ő nyelveknek vagy réginék kell lenni, mint a' 'Sidóké, Chaldeusoké, Araboké, vagy leg-alább régi nyelveknek romladékiból kellett egybe szerkesztetnie, a' milyen az Olaszoké, Frantziáké, Spanyoloké. 's a' t. Ellenben ugy tapasztalják az útazók, hogy némely vad nemzeteknek nyelve éppen uj, és még nem-is annyira nyelv, mint valamely nyelvnek az első kezdete; így a' Hottentoták pulyka módra fikóltognak inkább, mint beszélnék, az Ámérikabéliek alig tudják a' leg közönségesebb, és éppen el-kerülhetetlen tárgyakat meg-nevezni, az Otáhitibéli mind egyhangu betükön, (vocalifokon) szól, és majd soha sem szoritja öszve ajakit, midőn beszél. Tsak első kezdetben lévén tehát még az ő

mo-

mostani nyelvek, vagy el - felejtették ők a Babel mellől hozott régi nyelvet, és telyességel nyelv nélkül voltak egy ideig, a' mit képzelní nem lehet, vagy soha sem voltak atyafiságban az anya nemezettel, mely Ásiából szélyel ofzlott. — Végre a' világnak leg-nagyobb részéről Ámerikáról semmit sem tudott a' más részein lakó ember 1500 - dik esztendőig, méltán kérdezhetni tehát, hogy jutottak oda emberek a' Babel tornya mellől oly iszonyatos tengereken által, midön nem tsak, magnestő nélkül szükölködnének, hanem az hajók készítésére meg - kívántató vas eszközöket sem ismérnék? Ezek rövideden a' főbb okok, melyek arra birták Voltairt, Rousseaut, Humer, söt a' hires Linnet-is, hogy az embert több első atyáktól származtanák, és mint az oktalan állatokat négy, öt különböző nemekre fel - osztanák.

MEG - EGYGYEZTETÉS.

§. 45.

A különböző magasság a' klimától vagyon.

De nem szükség egy Ádámnál többet keresnünk, mikor a' nemzeteknek különbségét a' különböző levegő égből, és éles módjából

ból természetesen, és meg-győzőleg megfejtethjük. Már a' régiek-is észre vették, hogy fokot tészen a' lakófoknak magasságra, vagy törpeségére a' tartományoknak hideg, vagy meleg, száraz, vagy nedves volta. Egy mértékletesen hideg ország alkalmasabb arra, hogy nagy, és erős embereket szüljön, mint a' meleg tartomány, innen oly magassak a' Patagók, innen voltak a' Némerek-is régentén oly magassak, hogy a' Rómaiaktól *septipes* hét lábniaknak neveztetnének, a' mely mértéket ők már ma meg-nem ütik, minekutánna a' rengeteg erdőt ki-vágván hazájokat melegebbé tették, és életek módját-is változtatták. De a' felettebb hideg klima öszve húzza a' testet ugy annyira, hogy a' hatvanadik graduson túl mind törpék akár észak felé a' Lappok, Eskimók, Samojedek 's a' t. akár délfele a' Pétséráfok. E' mellett nagyobbitják-is-némelykor az ú-tazók a' dólgot: a' Spanyolak, a' kik legelőször látták a' Patagókat, 10, 11. lábni magasságuaknak mondották őket; a' Commodore Byron szemeiben már valamivel ugyan kissébbeknek, de még mind annyi Oriáfoknak tettettek, végre meg-méré őket Vallis hajós Kapitán, és a' leg-nagyobbat sem találta 6 lábna, és 7 hüvejknél magassabbóak.

A' Lappoknak, és más hideg hazabéli népeknek magasságok 3. és 4 láb között vannak. E' szerént tehát sem a' magasság nem olyan, sem a' törpeség, hogy ahhoz hasonló néha még közöttünk is ne találatna, mi tsuda azért, ha közönségesen találatik oly tartományokban, melyekben mint a' levegő, mint az élés különbözik a' miénktől?

§. 46.

A' különböző bőr-is a' klimatól.

Látjuk tudni-illik először, hogy a' napfényen járó kelő ember barnább az árnyékban ülönél, így barnábbak nállunk a' falusiak a' városiaknál, Ámerikában sötétebb verrefek a' térségeknek lakósi azoknál, a' kik az erdöket bujják. Másodszor a' mint nagyobb, vagy kisebb valamely tartományban a' napnak hévsége, éppen a' szerént sötétebb, vagy világosabb a' benne lakó embernek szine: a' Dánusnak tiszta fejréségéhez képest barna az Olasz, még barnább a' Spanyol. Áfia melegebb Európánál, a' lakósa-is a' hévségnek graditsai szerént fargás, olaj színü, sötét barna. Áfrikában a' hévség külömsége szerént különbözik a' feketeség is: Marokkóban, a' hol az Atlás hegye mérsékli a' meleget, közönséges a' sötét barnaság; nevedik a' hévség

Kon-

Kongó, Lóangó felé, és már korom színűek a' lakófok, leg melegebb Senegal, és már itt fényes a' bőr a' feketeségtől, mint az ebanumfa. Harmadszor vannak példáink, hogy a' fejeér eredetű familiák feketéké váltak; tudni-illik azoknak a' Lusitaniabélieknek maradékait, a' kik a' 15-dik században telepedtek vala a' Senegal vize mellé, ma csak a' nyelvekről, és keresztény réligiojokról lehet a' Szeretsenektől meg-ismérni; ne vessen pedig azt fenki, hogy a' Szeretsenekkel való egybe hazafodásból származott az ő meg-feketedések; mert a' 'Sidók-is meg-feketedtek Abissiniában, noha törvények szerint idegen nemzettel öszve nem hazafodnak. Nem mutathatunk ugyan viszont példát arról, hogy a' fekete familiák meg-fejéredtek volna, de egy az, hogy, a' mint a' Chemicusok rég észre vették, sokkal több idő kívántatik arra, hogy a' festett test a' maga festékét elhadja, mintsem arra, hogy a' festetlen valami szint fel-végyen, más az, hogy az Áfrikai fekete familiák nem másuvá, hanem az Amerikai szigetekre szállitattak nádméz termesztés végett, holott nem sokkal lévén mértékletesebb a' klima, mint az ő született földökön, senkinek okoson fel-nem akadhat, hogy ők ott a' magok fekete bőrököt még

nem változtatták. — Abban sem ütközhetik meg okofon senki, hogy Ámérikában szint-ugy laknak emberek az éjjnap egyenlítő alatt, mint Áffrikában, és még-is amazok nem feketék, mint ezek; mert a' klimának külömb-ségét nem tsak a' napnak közel, vagy tá- vul léte háta-rozza - meg, hanem a' tartomány- nak minémüségeis; Áffrikában tágas fővény- pufzták vannak, melyek a' nap sugárit vissz- szá verik, ellenben Ámérikát hűvefitik a' végheterlen erdők, és oly nagy folyó vi- zek, hogy a' mű Dunánk tsak egy kis pa- tak hozzájok hasonlítva. Azomban az Amé- rikabélieknek-is külömbözik a' szinek a' kü- lömböző hévség sizerént: a' Kanadabéli majd tsak nem fejér, a' Perubéli már vereslik, a' még melegebb tartománybéliek még sötétebb színűek, a' miből tagadhatatlan, hogy a' kli- ma leg-többet téfzen az emberek színére, valamint a' barmokéra-is, melyek közül a' Svédi nyúl nyárbán szürke, télben minden- kor fejér, hogy a' többeket ne emlitem. — Bajos ugyan meg-mondani, miképpen festhe- ti meg a' nap ugy az embert, hogy az ő feketesége nemzettségről nemzetségre meg- maradjon, innen a' test bontó orvosok-is nem egyeznek meg abban, hol légyen széke a' Sze- retsenek feketeségének: némelyek a' vastag bőr,

bőr, és a' hártya közt való háló forma bőrt találtak feketének, mások magát a' felső hártját, erőfitik megint fokban, hogy az ő vérek sötétebb mint a' miénk, vannak olyanok-is, kik egyedül az epét okozzák, mely benne fekete lévén, meg-festi véreket, és a' vér által bőrököt-is, mint nállunk a' fárga epe fárgaságot okoz, ha vérünk közé elegyedik; sőt találkoztak orvosok, kik a' Szeretseneknek még agyokvelejében-is feketeséget láttattak észre venni, Ennyire béhatván az ő leg-belsőbb részeikbe a' heves klímának ereje, könnyen fel-vehetni, miért maradnak ők fok ideig feketék nemzetségről nemzetségre, ha más klímába vitetnek-is. Az ő gyermekeik nem feketén, hanem veres bőrrrel születnek, noha már akkor feketéslik a' szemérnek, és a' körmök töve, harmad napra bizonyos sárgaságba esnek, melyre a' bőrök főtét barnára változik, heted, nyóltzad napra mind feketébbé válnak.

— Végre a' kakerlákokból, vagy is a' ruha színű emberekből éppen együgyűség volna különös emberi nemet csinálni; ők Ámerikában a' réz színűektől, Áffrikában a' feketéktől; Ásiában az olaj színűektől születnek, nem téfznek külön nemzetet, de nem-is szaporitnak; az ő szemek felettébb gyenge, az

ő bőrök aprón pénzes, mint a' halaké, és egész testek gyáva, egy szóval az ő fajnálásra méltó állapotjuk nem egyéb valami betegségnél, melyet ők magokkal hoznák a' világra, innen a' Jávai fejedelem nagy betsüllettel táplál mindenkor közüllök egy néhányat, tetemes jutalmát várván a' más világon ezen könyörületeségének. (*)

(*) Olvasd az embernek különbözéséről Buffont. Naturgeschichte des Menschen 2te Abth.

§. 47.

A' különböző forma a' klimától, és mesterségtől.

Azon egy országban, sőt sokszor azon familiában-is annyira el-távózik egymástól az embereknek tekintetek, hogy éppen nem tsudálhatni azon különbségeket, melyek láttatnak a' különböző ég alatt lakó embereknek formájában, p. o. hogy az Ámerikabélieknek egy néhány szál szakálluk vagyon, hogy a' fekete emberek haj helyett gyapjat hordoznak, hogy ezen szigetnek lakósi vastag ajakuak, amaz tartománybélieknek nagyok az orrjukai, 's a' t. Bajosabb volna a' farkas emberek dőlget meg-fejtenni, ha valóságosan találatnának; de Gemelli után sok utazók fordultak meg a' Formosa, és Fülep szigetein, szemfüleskedtek ezen ritkaság után, és semmit

mit a' félét nem láttak, innen közönségesen vagy költeménynek, vagy hibának tartatik az egész előadás, mely hibára könnyen adhatk alkalmatosságot a' rövid farku ember majmok. De mesterséggel-is el-változtatják a' természetes szépséggel meg-nem elégedő nemzetek az emberi formának méltóságát, így a' Chinabéli fejrénepnek kis lába, a' Malabariai lakósnak a' vállára le-nyúló füle, a' vad csoportoknak tsikos, vagy tarka barka bőre, 's több efféle mind szánt-szándékkal való munkája a' hivságnak.

§ 48.

Hogy származtak a' különböző nyelvek.

A' Sz. írást fejtegető tudófok között fokan betűszerént veszik a' Babel mellett történt nyelv zavarodást, hogy tudni-illik az Isten egy szempillantatban uj szózatot adott az emberek szájába, mely által egy mást nem értvén ne töltenék az időt torony építésben, hanem széljednének-el a' földön; mások természetesen akarván elő adni a' dologot azt állítják, hogy öszve vesze Babel mellett az egyajaku fokaság, mely izzetlenség azt hozta magával, hogy oda hagyván az építést elszéljedének, és külömbféle nyelvekre oszlának. Én nem ereszkeдем belé ezen kérdésbe,

be: valyon tudni-illik a' nyelvek zavarodása volt-e oka az el-széljedésnek, vagy inkább az el-széljedés a' nyelvek még-külömbözésének? csak ezt a' kettőt jegyzem meg röviden: először a' nyelv a' társasági életnek szüleménnye, és gazdag, vagy szegény, kellemetes, vagy faragatlan a' társaságnak szükségsei, tudományja, pallérozott volta szerént. Annyival gyarlóbb volt kétség kívül a' miénknél a' Noé nyelve, minél többre szaporodott attól fogva mostanig az ismérteknek száma; még szegényebbeké váltak a' Bábeli zavarodás után azon nemzetek nyelvei, melyek félre való vidékekre, magános szigetekre vetődven fok elébb ismét tárgyaknak el-vesztésével azoknak neveiket-is lassanként el-vesztették; hogy ha pedig vagy a' klímának fanyarusága miatt, vagy más okokból egészen el-vadúltak némely csoportok, az ő nyelvek-is arra jutott végtére, hogy inkább egy nyelv kezdetének, mint nyelvnek láttatasson. De másodszor a' sem példa nélkül való dolog, hogy a' beszélni tudó ember nyelv nélkül maradjon: egy 12 esztendősen ifjú Kaliforniában el-tévelyedven valamely pusztában, midőn ismét ember csoportokra talált 5 esztendő múlva, alig tudott még egy néhány szót azon nyelvből, melyet az e-

lött

lött folyvást beszéllett, noha nem éppen magánosan, hanem az attyával együtt tévelgett a' lakatlan helyeken, (*) sőt az Europai emberrel, a' Scotiabeli *Selkirk*kel-is meg-történt, hogy majd egészen el-felejtette a' beszéllést 5 esztendő alatt, melyeket egyedül töltött a' Juan Fernandes szigetén. (**) E' féle el-téveljedéseknek, és magános lakásoknak kétségkívül gyakran kellett meg-esni eleintén a' nemzeteknek első el-széljedésekkor, midőn a' föld kereksege még majd egészen puszta volna, és a' gyakrabban elő kelő áradások, vagy a' tüzet okádó hegyek, és föld indulások arra kényszeritenék az embert, hogy talám csak a' mi nap választott lakhelyéből tovább szaladjon, annál-is inkább, ha a' természetnek rettentő tüneményin kívül az ellenségnek közelítése, vagy a' fenevadoknak kegyetlensége ijesztette ötet. Az ilyenén el-tévelyedett, és anyai nyelvekről szinte el felejtkezett emberek midőn ismét egymásra akadtak, és csoportokat formáltak, uj nyelvel kezdték egymással közölni az ő szük gondolatjaikat; sőt uj nyelvnek kellett akkor-is származni, midőn egy csoport más idegen nyelvű csoporttal állandóul egyesült, a' minthogy a' nemzeteknek költözödése mindenkor egy nyelvnek halálát, másnak meg-kortsosodását huzza ma-

ga után. Egy szóval az élő nyelv mind szüntelen változik úgy annyira, hogy ha Árpád ma fel-támadna, nem tudná beszélni a' Magyarokkal, annál sebesebb pedig ezen változás, ha nints irás valamely nemzetnél, mely a' szókat, és azoknak értelmét meg örökösítse, innen lehetnek a' Babel mellől hozott anyai nyelveknek annyira el-fajult leányi, hogy semmiben az anyyokhoz nem ütnek,

(*) Nachrichten von Kalifornien.

(**) Allg. Histor. der Reisen. 12. Theil.

§. 49.

Hogy jutottak a' régieg Amerikába?

Végtére annyi útja, és módja láttatik az Amerika meg-népesedésének, hogy éppen szükségtelen gond volna azon futtatni valakinek az eszét, hogy ezen ujj világban egy ujj Ádámat teremtsen. Először-is gyanítják fokban, hogy valaha Amerika egybe volt ragadva az ó világgal, és valamely nagy föld indulás által szakadott el attól, a' minek holmi emlékezete találtatik ezen igékben: *Születének Hebernek két fiai, az egyiknek neve Phaleg, mivel az ő napjaiban oszlott-el a' föld.* Mos. I. K. 10. B. 25. v. Ama világot öszve járt tudós Forster-is úgy nézi az Ásia, és Amerika közt sűrűn el-szórt szigeteket, mint egy valaha száraz,

raz, most a' vizek alá süllyedett roppant földnek hegyteteit, mely fzerént a' nap nyugoti részről állott volna egybe Amerika Áfiával. De a' napkeleti feléről-is vólt annak valami egyesülése az ó világgal, ha hiteles Plátónak azon elő adása, hogy valaha egy *Atlantis* nevű nagy, és több Királyságokra oszlott sziget vólt az ugyantsak ezen okból *Atlanticum*-nak neveztetett nagy tengeren, mely szigetnek egy rettentő föld indulás által lett elsüllyedését ő a' régi hirekből, mondja, hogy vette. Másodszor annak-is holmi nyomdokit láttatnak találni némelyek, hogy a' feletőbb régi időkben valamely hajó a' szelektől elragadtatván Ámerikának partjaihoz vitetett, a' honnan nem mervén többször vizszá indulni a' rajta lévő emberek, azon rengeteg puszta földeken meg-telepedtek, és meg-szaparodtak. Harmadszor *Robertson* meg-vetvén mind ezeket, mint gyökeretlen vélekedéseket, a' földnek az északi sarkához közel kerüli az első útát Ámerikába; tudni-illik a' Norvégiabéliek fel találták, és imitt amott meg-is népesítették Grönlándiát a' 9-dik században; ezt a' fagyos tartományt csak egy keskeny tenger szoroffa választya meg az északi Ámerikának végétől, a' honnan következett, hogy Grönlándiából oda által költöz-
né-

nének azon nemzetnek elei, a' kik *Esquimaux*oknak, az az nyers hús evőknek neveztetnek, mely nemzet nem tsak tekintetére hanem élete módjára, söt nyelvére nézve is annyira egygyez a' Grönlándiabeliekkal, hogy a' ki az egygyiknek nyelvét tudja, a' máfikkal beszélgethet. Mivel azomban egész Ámérikában tsak az Eskimok hasonlitanak az északi Europabeliekhez, a' többieket mind Ásiából hozza által Robertson Kamtsatka tájékáról Kálifornia részeire, mely két tartomány közt koránt fints akkora mesziség, mint p. o. Ásia, és a' Mária szigetei között, a' melyekről kétség fints, hogy Ásiából vettek lakófokat. Északi Ámérikában lévén egyfzer az Ásiabeli Tatórok, lassanként által költöztek a' délibe, és ottan a' szelidebb ég alatt, és gyümöldsözöb földön még inkább el-tenyésztek. Így meg-népesíti egész Ámérikát Robertson a' nélkül, hogy hitelesnek tartaná, hogy oda valaha Affrikából, vagy Ásiának déli részeiből emberek mentek volna. (*) Ugyantsak negyedszer nints abban semmi lehetetlenség, hogy Ásiának déli, vagy napkeleti részeiről-is vett volna lakófokat Ámérika; mert az ugy neveztetett tsendes tenger bé van hintve számtalan szigetekkel, olvassuk pedig az utazásokban, hogy a' vad em-

ember most egy ódvas tőkén, majd egy válluban, melyet tüz által kupátított-meg, sőt némelykor egy kas módjára veszfzöböl fonttsónakon-is el-evez egy szigetről a' másra. Hát ha még azokat a' vadakat veszfzük fel, a' kik valamivel nagyobb lépéseket tettek a' hajó építésben? Az Otahitibéliek p. o. sem vafat, sem egyéb értzet nem láttak 1771 esztendő előtt; melyben egy Anglus hajó reájok akadott; az ő féjszéjek egy éleskö, véssőjök az ember keze nyelének meg-haított tsontja, farujok egy hegyes haltsant, ennyiből áll minden faragó szerfszámok! Mindazonáltal 30 — 60 láb hosszúságu hajókat készítenek, melyeket ők *pahinak* hívnak; ezen pahikkal egy egész hónapnál tovább-is elmaradnak a' tengeren, és eveznek szigetről szigetre ugy annyira, hogy *Tupia*, egy Otahitibéli lakós, a' kit Cook magával onnan el hozott, el-merte mondani, hogy ő 400 tengeri mértföldnire-is el-evezett némelykor hazájától, meg-is bizonyította mondását azzal, hogy 130 szigeteket elő tudott név szerént számlálni az Anglusoknak, és hetvennégynek fekvését is le-rajzolta egy-papirosra. (**)

Mely szerént könnyen meg eshetett a' déli részek felöll-is Ámérikanak meg népesedése. — Ebben is nemesebb tudni-illik az ember a' több teremtményeknél! Az ásványok ma-

gok-

goktól nem mozdúlnak, a' növények mozognak ugyan, de azon egy helyre vannak fzegezttve, a' lelkes állatok mozognak-is, helyeket-is változtatják, de bizonyos nemek csak bizonyos ég alatt élhetnek, és sem az Iram Áffrikának hévségét, sem a' kegyetlen tigris a' Lapponiai hideget ki-nem álya, ellenben az ember el borítja a' föld színét, meg lakja a' forró Senegált szint ugy, mint a' fagyos Islandiát, a' hegyes völgyes Helvétziát, és az Euphrates térségét, meg-él minden némi klímában, de ez még csak az állati ember. Az értelmes ember fel-emelkedik a' földről az egekbe, egy tsillagról a' másra repül elméjében, és onnan tekint le a' földre, onnan nézi annak, és az ő lakóinak változást.

(*) Robertson. Histoire de l'Amérique liv. 4.

(**) Geschichte der neuesten Reisen um die Welt
3ter Band.

MADYAR
NEMZETI
KÖNYVTÁRA

Rk 2512/1980

